

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԱՇՅՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԳՆԵՐԻ ՀԱՅ ԳԱՅՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ

ԲԱԶԱՆԳԱՅԻՆԹԻՒՆ

Մեր սուգը.	Երես
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ	226
— «Այո՛, աւելի մօտ . . . ».	* * * 227
— Ի՞ր դագաղին առջեւ.	* * * 229
Դամբանական՝ ի վերայ Ն. Ս. Երանանուհի Տ. Բաբգին	
Արուսեակից Կրկն. ի Մեծի Տանն Կիլիկիոյ.	232
Հոգեւոյս Տ. Բաբգին Կաթողիկոս — Կենսագրական.	Գ. 238
Ի՞ր կրօնական աշխարհայեացքը.	Տիրան Վրդ. Ն. 241
Խօսք իր հոգւոյն հետ . . .	Բ. 243
Հոգեւոր դաստիարակը.	Սիւն Վարդապետ 244
Անկեղծ հոգեւորականը.	Եղիշարդ 246
Աւխտաւորը.	Թ. Օշական 247
Տ. Բաբգին Ա. Արուսեակից Կաթողիկոս Տանն Կիլիկիոյ.	Գ. Մխարան 250
Քառագիշը.	Շ. Ռ. Գրիգորեան 253
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ	
— Տխուսեան օրեր. — Կրթական հունձք. — Ամփոփում ամսօրեայ լուսերու.	254

Մ Ի Ո Ն

ՔԱՃԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

Բոլոր երկրներու համար ՄիՈՆի Տարեկան բաժնեգինն է

Անդի. Շէլի 6 (Ամեր. Տուր 1.50) կամ անոր համարժէքը.

Նուաճեալ կամ վեցամսեայ բաժանորդագրութիւն չկայ:

ՔԱՃԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆԵՒԻ Է

Հասցէ՝ Rédaction de la Revue Arménienne ՏԻՈՆ

Patriarcat Arménien

JÉRUSALEM — Palestine

Տիար Վ. Յ. Գնանեան՝ Մանչեսթրէն, մէկ տարուան «Միոն» կը նուիրէ
Պրն. Միհրան Գնանեանին (Ճրանսա). — Պրն. Մկրտիչ Գնանեանին (Բիւրէ):

ՄԱՍՈՒԼԻ ՏԱԿ ԵՆ

ՍՐԲԱԶԱՆ ՔՆԱՐ

ՀՈԳԵԼՈՅՍ ԵՂԻՃԷ ԴՈՒՐԵԱՆ ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲԻ
բոլոր բանաստեղծութեանց հաւաքումը,
իմքնագիր եւ թարգմանածոյ:

ՇԱՐԱԿԱՆ

ՀՈԳԵԼՈՐ ԵՐԳՈՑ

ՍՈՒՐԲ ԵՒ ՈՒՂՂԱՓԱՌ

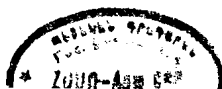
ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ԳԵՐ. Տ. ՄԿՐՏԻՉ ԵՊԻՍԿ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻԻ
ՍՈՒՐԲ ԵՐԿՐԻՆ ՍՐԲԱՎԱՅՐԵՐՈՒ ԱՌԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ
ԷԶ՝ ԺԷ+458 ԳԻՆ՝ ԵՐԵԲ ՇԼԻՆ

ԵՐԱՆԱՇՆՈՐՀ Տ. ԲԱԲԳԵՆ ՍՐԲԱԶԱՆ
ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼ ԱԹՈՌԱԿԻՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵՍԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

70966

ՀԱՆԳԻՍՏ

Տ. ԲԱԲԳԵՆ Ս. ԱԹՈՌԱԿԻՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԵԼԻԿԻՈՅ

ՄԵՐ ՍՈՒԳԸ

Բառ չունինք ողբալու համար զինքը. շուրաւ ինք լոկ այն մտածութեան առջեւ թէ ոչ եւս է նա մեզի հետ եւ ի գլուխ այն գործին, զոր այնքան մեծ արժանիքներով փառաւորեց:

Վիւսք, որով իր մահը ի խոր խոցեց Ազգն ու Եկեղեցին, կ'աղեկիզէ ամենէն աւելի նաեւ Ս. Աթոռոյս Հոգեւոր Պետը՝ որուն հետ մեծ կէս դարու սրահցութեամբ եղբայրացած էր հոգեւին, եւ բովանդակ Միաբանութիւնը, որուն անդամներէն շատերը աշակերտներն էին եղած իրեն, եւ մօտէն նանչցած իր բարձր ձիրքերը:

Մերոց Յակոբեանց առաւելական Ուխտը չի կրնար մոռնալ երախտիք, զոր ունեցաւ ան, աւելի քան հինգ տարիներ, այս նշանակալի յարկին տակ, իբրեւ կորստի գործակից անոր մեծ վերակազմողին՝ հոգեւոյս Տ. Եղիշէ Դուրեան Սրբազան Պատրիարքի, իբրեւ մշակող Պատրիկ Կիւլպէնկեանի բարեբաւութեան, իբրեւ ուսուցիչ ժառանգաւորաց եւ Հնծայարանի, իբրեւ առաջին խմբագրապետ Սիմեոն Գոր Երջանին, իբրեւ քարոզիչ՝ որուն ձայնին արձագանգ տուին յոյժաւ սրբավայրերուն կամարները, եւ իբրեւ եռանդուն եւ անխոնջ հոգեւորական, որ իր խօսովը, գործերովը եւ կեանքովը համբուն միտք բարի ազդեցութիւն գործեց Միաբանութեան, ժողովուրդին եւ ուխտաւորաց վրայ միանգամայն:

Կը վեհակցինք Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհաճեւորն Հայրապետին, որ կը կորսնցնէ անգին զօրավիգ մը, Սրբազան Եպիսկոպոսաց դասուն եւ Դպրեվանդոց նորակազմ Միաբանութեան, որոնք կը զրկուին քաջարթուն վերադիտողէ մը եւ գերազանց Հօրմէ մը, եւ Կիլիկեան թեմին բոլոր ժողովներուն եւ ժողովուրդեան, որոնք գիտենք թէ ամէնքն ալ ընկնուած են աղէտին զգացման ծանրութեան տակ. եւ ամէնուն, ինչպէս եւ մեզ համար միաժամանակ, կը մաղթենք երկնային մխիթարութիւն Ս. Հոգւոյն:

Այ՛ք յարսաստու՝ խոնարհած ենք իր մտածումին առջեւ, եւ կը պաղտանանք հոգեւորանոց սիրով որ Քաճառայապետն յաւիտենից օրհնէ նորա անունն ու յիշատակը, ի լոյս երեսաց իւրոց ընդունի նորա հոգին, եւ իր օրինակը կենդանի պահէ ընդ միտք առաջի աչաց մեր եւ ամէն անոնց, որոնք նուիրուած են ի ծառայութիւն Ս. Եկեղեցւոյ:

Յիշատակն արդարոց օրհնեալ յաւիտեան:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

«ԱՅՈ՛, ԱԻԵԼԻ ՄՕՏ...»

«Այո՛, աւելի մօտ եմ հիմակ հանգիստիս...» պատասխաններ էր օրհասական Վեհը այցելուի մը, որ, մահուան տենդէն շառագունած անոր դէմքին ի տես, տեսակ մը կամաւոր ինքնախաբուծութեամբ թերևս, «Այսօր աւելի հանգիստ ես» ըսեր էր անոր։

Բոլոր մանրամասնութիւններէն, որոնցմով՝ իր քովինները կը պատմէին վերջին եօթնօրեակին տառապանքները, բոլոր տեսարաններէն, որոնք ամբողջ չորս օրեր այնքան ուժգին եղերականութեամբ յաջորդեցին անոր շուրջն իրարու, մահուան մահիճէն մինչև յետին կնքումը դազադի կափարիչին, այդ բառն է որ ամենէն աւելի ազդեց իմ վրայ. անոր մուկն է որ դեռ կը մղձկէ զիս, ամէն անգամ որ իր յուշը կ'արթննայ ներսս։

Մահամերձի, մահուան մերձենալն զգացողի իր հոգեոյն մէջ ի՞նչ վիճակ էր որ կը պարզուէր իր դատումին առջև, այդ բոլորէին ալ դեռ այնպէս վճիռ՝ ինչպէս եղեր էր ամբողջ իր կեանքի ընթացքին։

Հանգիստ... ի՞նչ կ'ըսէր, ի՞նչ կը յիշեցնէր արդեօք այդ բառը իրեն՝ այդ ժամուն...։

Անվերջ լլկանքի այն դառնութիւնները՝ որոնք ստէպ իրենց թոյնը լեցուցեր էին զաղափարի մարդուն սրտին մէջ, իր գործունէութեան բովանդակ ընթացքին. անսպառ խոնջէնքի այն տուայտանքները՝ որոնց կամաւոր շանքատուր ելած էր շարունակ ամէն տեղ ու ամէն ատեն, իր կրած լուծին ծանրութեան ներքեւ. անհուն մտահոգութիւնները՝ որոնք ամէն վայրկեան միշտ աւելի կուտակուէր էին իր զգացմանց վրայ ու կամքին առջև, իր ստեղծած գործին պահպանմանը մտասեռուած տքնութիւններէն...։

Ո՛չ մին և ոչ միւսը, կը խորհիմ, այդ ամէնքէն։ Իբրև շատ մօտէն ծանօթ մը իր մէջը ապրող մեծ անձնաւորութեան, զոր ինծի չեմ կրնար ներել անաւագուած տեսնել իր վերջին շունչին մէջ, շատ աւելի մօտ կը գտնեմ ճշմարտութեան՝ ըսել թէ. այդ բառը – հանգիստ – տառապանքի կապանքներէն ալ ընդ միշտ քակուելու՝ գերծանելու վիճակէն տարբեր ինչ մըն է որ կը նշանակէր այդ միջոցին իր շրթանց վրայ։

Մարդոց համար, որոնք տեսականին մը ձգողականութենէն քաշուած՝ մտած են պարտականութեանց շուկիդներուն մէջ, ասպարէզին վիշտը, ներսէն ելած կամ դուրսէն իջած անձկութիւնները, մօտէն յարուցուած կամ հեռու-

ներէն խուժած ամբոխութիւնները ոչինչ ունին իրենց մէջ վհատեցնող, անոնք փութորիկն են որ կը գտնեն մթնոլորտը, կամ կռանին զարկուածքը, որ կը պընդացնէ կամքին պողպատը:

Անոնք իրենց թշնամիներուն մէջ բարեկամներ միայն զիտեն տեսնել. վտանգի անոնց հակամարտութենէն է նաև որ յաճախ կը խթանուի իրենց զործունէութեան թափը, ու փորձութեանց մէջ՝ զորս զժպիհ կամէութիւններ կամ տարօրինակ հանգամանքներ կը խռնեն իրենց շուրջը՝ փորձառութեան հրահանգութիւններ միայն, որոնցմով գերազոյն իմաստութիւնը կը խրատէ զիրենք: Այդ պատճառաւ, ո՛չ թէ անոնցմէ ազատելու՝ այլ անոնց դէմ արիանալու իղձն է միայն որ կը խօսի իրենց:

Մեծանուն հանգուցեալը այդպիսի մարդերէն էր և եղաւ միշտ:

Կը հաւատամ թէ իր հուսկ ըսպէն երանաւէտող այդ բառը — հանգիստ — զոր և այնքան սեռն հանդարտութեամբ կ'արտաբերէին իր մեռուտ շուրթները, ոչ այլ ինչ կ'ուզէր հասկցնել իր խօսակիցին՝ եթէ ոչ խաղաղութիւնը, զոր կ'ողջունէ ռազմիկը՝ իր գէնքը կռուադաշտի վերջին եզրին վրայ վար դրած ատեն, ճակատը յաղթանակի պսակներով արդէն նշուլազեղ:

Կը զգար թէ եկած հասած էր ժամը՝ ուր պիտի կարենար ինքն ալ ըսել Աւաքեալին պէս. «Ժամանակ դարձի իմոյ հասնալ է. զբարւոք պատերազմն պատերազմեցայ, զընթացսն կատարեցի, գհաւատսն պահեցի»:

Բարի և ազնիւ պատերազմ մը եղած էր արդարև կեանքը՝ իր ամբողջ գոյութեան երկայնքին, իր կոչումին տուրքը հասուցանելու համար՝ արդար մարտնչութեամբով մղուած միշտ:

Մաքուր ըմբռնութիւններով սերտուած, անոյշ զիտակցութեան մը լոյսին մէջ բոլորուած էր իր ընթացքը, ասպարէզին շրջանը, ուրարին ժապաւէնը իր ուսին ընդունած առաջին վայրկեանէն մինչև այդ վերջին պահը:

Իսկ հաւաժքը, իր նախնեաց սուրբ դաւանանքովը իր մէջ տպաւորուած Աւետարանի ճշմարտութիւնը, լոյս հաւատքը Լուսաւորչին, . . . ինքը ոչ միայն պահած էր զայն անթերի, այլ և շատերուն ուսուցած էր պահել անկորուստ:

Իր իրաւունքն էր, անառիկ իրաւունք, արդարութեան պսակը. ու անոր ճաճանչին իր նայուածքին մէջ ցաթած շողքէն էր որ իր սրտին մէջ իջեր էր զգացումը հանգիստին, զոր կ'աւետարանէր այդպէս անպամ մըն ալ, զբաւական իր ամուր հաւատքին՝ նկատմամբ նոր և մեծ կեանքի մը, որուն սեմին էր հասած արդէն:

Ո՛հ, կեանքէն երբեք չյողնածի մը այդ քաղցրութիւնը՝ մահուան հանդէպ.

Ի՛նչ կաղդուրիչ դաս՝ այդ արիական կեցուածքէն.

«Խաղաղութիւն ըմգ քեզ, Օծեալդ Աստուծոյ»:

ԻՐ ԴԱԳԱՂԻՆ ԱՌՁԵՒ

Մեծութիւն մըն է որ կը փշրուի յանկարծ ազգային կեանքի իրականութեան մէջ՝ որքան անակնկալ նոյնքան աղիտաւոր մահովը պատկառելի ու մեծարժէք հոգևորականին, որ Հայ Եկեղեցւոյ ներկայի ամենէն կարևոր սիւներէն մին և անոր նուիրապետութեան ստոյգ փառքը եղաւ:

Կիլիկեան Աթոռն ու նորակազմ Դպրեվանքը, որոնք դեռ հազիւ եօթն ամիսներ առաջ ծանր ցնցումի ենթարկուած էին ողբացեալ Շահէ արքեպիսկոպոսի նման մտաւորապէս և բարոյապէս բարձրօրէն օժտուած վաստակաւորի մը վախճանումովը, հիմակ իրենց հիմերէն նոյն իսկ կը սարսիս այն հարուածին տակ, որ կ'իջնէ՝ իրենց Սիսի նախակայքէն այնքան ցաւաղին պայմաններու մէջ դուրս նետուած՝ բայց յետոյ հանգամանքներու իրապէս բարեբաստիկ դասակարգումով մը՝ Լիբանանի զեղածիծաղ մէկ ափուռքին վրայ տեղաւորուած եւ շուտով բարգաւաճած այդ հաստատութեանց վրայ:

Այսպիսի մորմոքեցնող պատահարներու առջև՝ բնական է որ միտքը ինքնաբերաբար կը տարուի անոնց շարժառիթին և հետևանքներուն հետաքննութեան. — Ի՞նչ էր արդեօք պատճառը այս երկու այնքան կարևոր ոյժերուն ա՛յնքան կարճ ժամանակի մէջ այսքան յանկարծական այդ շփումին. սոսկ կլիմայակա՞ն, առողջակա՞ն, տնտեսակա՞ն միայն թէ նաև հանրային և հոգեկան դժուարութիւններ: Դիւրին չէ անշուշտ այժմ իսկ արտայայտուիլ այս մասին, իրենց դեռ նոր փակուած հոգակոյտներուն առջև: Բայց, աւելորդ չլլայ դիտել զէթ անցողաբար թէ, ի նկատի ունենալով ծայրայեղօրէն չարախոնջ աշխատանքի այն վիճակը, որուն՝ եռանդուն սրտիւ անձնատուր եղած էին երկուքն ալ, իսկապէս խոնաւ և տօթակէզ այդ ափերուն վրայ, նիւթապէս եւ բարոյապէս ո՛չ այնքան հեշտ և նոյն իսկ բաւարար պայմաններու մէջ, որոնք անհրաժեշտ էին սակայն այդպիսի գործ մը հիմնաւորելու և կազմակերպելու շրջանին մասնաւանդ, անհաւանական չէ որ յիշուած այդ բոլոր շարժառիթները դաւակցած ըլլան իրարու՝ գործը յանգեցնելու համար այս տխուր վախճանին:

Իսկ թէ ի՞նչ պիտի լինի հետևանքը այս ահաւոր դժբախտութեան՝ մասնաւորաբար ա՛յն դաշտին մէջ, որուն՝ այնքան նուիրեալ մշակներէն եղան երկուքն ալ, դժուար է որ, երբ սիրտերը դեռ արիւն կուլան հոն՝ սուզի և շրջաւորումի այս տառապալից օրերուն, մարդիկ կարենան որոշապէս մտածել նոյն իսկ մօտաւոր ապագայի հնարաւորութեանց մասին:

Կան սակայն երկու գլխաւոր կէտեր, որոնք չեն ներեր բոլորովին յուսահատական գտնել կացութիւնը:

Ասոնցմէ առաջինը այն է որ ծերունի հայրապետը, Վեհ. Տ. Սահակ կաթողիկոս, որ բուն տէրն է Աթոռին, և որ՝ Կիլիկիոյ աղէտքէն ետքը՝ ինքն իսկ եղաւ իսկական տենչացողն ու երկնողը հայրապետանոցի կազմակերպութեան

զաղափարին, թէև մերձ իննամամեայ այժմ, բայց կը պահէ դեռ բարեբախտաբար մարմնոյ և մաքի ոյժ՝ խորհելու համար լաւագոյն տնօրինութեան մը մասին: Երկրորդ, հոգելոյս Բարզէն Վեհի շանքերով ստեղծագործուած և Շահէ Սրբազանի ճիգերով գեղակերտուած ձեռնարկներուն, կ'ուզենք ըսել կաթողիկոսարանին և դպրանոցին, տպաւորութիւնը այնքան շինիչ է եղած ամբողջ ժողովուրդին վրայ, որ զրեթէ աներկեան է թէ ամէնքը պիտի փափաքին ի զին ամէն գոհողութեան օգնել իրենց պեփառ հովուապետին՝ անգամ մըն ալ ծաղկեցնելու համար այն գետինը, ուր, մինչև երէկուան վիճակին հասցնելու համար զայն՝ այնքան արցունք և քրտինք թափուեցան, սիրոյ և խնամքի մեծագոյն նուիրումներով:

Ցանուած, ոռոգուած և մշակուած այդ դաշտը, թէև այժմ խորշակահար յանկարծ, առողջ արմատներ կը ծածկէ իր ծոցին մէջ. քիչ մը արև ու անձրև, հոգածութիւն և գուրգուրանք, շուտով պիտի ժպտեցնեն անոր վրայ մաքուր ծիլերու բազմութիւնը, որոնք այժմ արցունքով ցողաթուրմ, բայց լեցունի են կեանքով. երկու նորընծայ վարդապետները, հինգ սարկաւազները և քսանի չափ ժառանգաւորներն են անոնք:

Իրենց հետ են երկու հանգուցեալներուն ձեռքով ընտրուած ուսուցիչներ. հոն է նորայր վարդապետ, հոգելոյս Գուրեան Սրբազանի և Բարզէն Վեհին Երուսաղէմի աշակերտներէն, երկու տարիներ ևս Լոստոնի Քինկա Գօլէճի համալսարանին ուսմանց հետևած հոգևորական մը՝ համեստ երևոյթի տակ մը տաւաղական լուրջ կարողութիւններով, զորս ջերմօրէն գնահատած էր ողբացեալ Վեհը, վերջին տարւոյ ընթացքին:

Նորայր Վրդ. բախտաւոր է իրեն հետ ունենալով Պ. Բիւզանդ Եղիայեանի նման ընտիր դաստիարակ մը և զիտուն զուլիս մը, որ իր ուսուցչական կարողութիւններուն կը միացնէ դիւանական կարգուսարքի և յարաբերութեանց փորձառութիւն. համալսարանական է Զուլիցերիայէն, ունի զբական շնորհ ևս. Անթիլիասի առաջին տարիներէն լծուած է գործին, և մեծապէս գնահատուած և սիրուած թէ՛ Շահէ Սրբազանէ և թէ՛ մանաւանդ Բարզէն Վեհէն, մինչև իր ոգևարքի վերջին պահը: Դիւրութիւն չունինք յանուանէ հոս յիշելու միւս ուսուցիչներն ալ, բայց գիտենք թէ ամէնքն ալ խղճմտօրէն ընտրուած կրթական մշակներ եղած են: Գործին կրթական կազմին մասին այս է մեր զիտցածն ու տեսածը:

Գալով վարչականին, այսինքն բուն Հայրապետանոցի կազմին, արդարութիւն միայն պիտի ըլլար ըսել թէ մեքենան կազմուած և լարուած է արդէն, Տ. Սահակ Վեհափառի հաւանութեամբ և իր հոգելոյս թոռակցին աշխատութեամբ ծրագրուած կանոններու համաձայն: Զեռք մը և քիչ մը իւր միայն պէտք է, դարձնելու համար այդ մեքենան. պահէ՛ Աստուած ծերունի Հայրապետին կեանքը. Աթոռակցի հարցը դեռ յետաձգելով ատենի մը համար, անհրաժեշտ է գլուխին մօտ դնել գործօն բազուկ մը, որ, իբրև կաթ. փոխանորդ կամ փոխ-վանահայր, վարէ Աթոռին ներքին գործերը, ըստ հրահանգաց Աթոռատէր Վեհին:

Կը դնենք այստեղ այս քանի մը մանրամասնութիւններն ու նկատողութիւնները, լուսարանելու, և, եթէ կարելի է, ամօքելու համար դառն կսկիծէն շփոթուած հանրային զգացումը, և կը փափաքինք յուսալ թէ կիլիկեան աթոռին հինգ թեմական շրջաններու ժողովները, որոնց ամենուն կողմէ ողբացեալ կաթողիկոսին դազողին շուրջ ցուցուած խոր վիշտը սփոփանքով միայն դիտուեցաւ ամէնքէն, պիտի ընեն իրենց բովանդակ կարելին, սկսուած զործը, իր երկու ուղղութեանց վրայ ևս, շարունակելու համար ըստ արժանւոյն։ Կը սիրենք մտածել նոյնպէս թէ կիլիկեան այդ թեմերու սրբազան արքեպիսկոպոսունք եւ եպիսկոպոսունք, որնէ աստեղէ աւելի աննկատ համբարշտութեամբ և անկաշկանդ հայեցողութեամբ՝ պիտի ջանան իրենք նախ սիրոյ և արդարութեան օրինակ հանդիսանալ ամէնուն, եղբայրօրէն և որդիաբար խմբուելով իրենց Հոգևոր Տիրով և Հօր շուրջը։

Գործ մը կայ հոգ շինուած՝ մաքուր և բարի ձեռքերէ։ Բախտէն զարնուած, արհաւիրքներէ հալածական, բայց Աստուծոյ առաջնորդութեամբը նոր և երջանիկ հայրենիքի մը մէջ ապաստան դտած և հազիւ ուշքի եկած ժողովուրդի մը, կիլիկեայութեան, հոգևոր և բարոյական վերականգնութեան գործին ամենէն կարևոր մասերէն մին է ան. պէտք չէ քանդուի, պէտք չէ աղճատուի, պէտք չէ հովերուն թողուի ան. Զայս կ'անկնկալէ և կը պահանջէ ազդին խղճմանը՝ կիլիկեան թեմերու ազգային իշխանութեան եկեղեցական և աշխարհական մարմիններու բարեխղճութենէն։

Ասիկա՛ կը պահանջէ նաև, ամէն բանէ աւելի յարգանքը յիշատակին հանգուցեալ հայրապետին, որ, թէև արքուակիցի համեստ տիտղոսին տակ եւ մասնաւոր կաթողիկոսութեան երկրորդական դերքի մը վրայ, ապրեցաւ, զործեց և իր կեանքը արդիւնաւորեց իրապէս Անժ կաթողիկոսի մը արժանիքներով, իբրև ստոյգ մեծութիւն մը, իբրև ճշմարտապէս մեծ ներկայացուցիչ մը Հայ Եկեղեցւոյ նուիրապետական շրջութեան։

* * *

ԱՌԱՅՏՐԻ ԵՒ ՄԵԱՆՈՒՄԻ ՑՈՒՐՆԵՐ

Հ Ր Ա Ժ Ե Շ Տ Ն ԵՐ Ը

Ա՛խ, ա՛յսպէս ուրեմն շինուած է կեանքը՝ փախուտ ամէն բաներէ, չըմտելանք, որոնք կը կորսուին միջոցին կամ մահուան հետաւորութեան մէջ։ Ի՞նչ փոյթ, սակայն. հերիք է որ սէրը, հերիք է որ Աստուած մնայ մեզի։ Ու միթէ միջոց մը չէ՞ ասի աւելի խորունկ ուրախութեամբ զգալու Աստուծոյ յաւիտենականութիւնը և յաւերժութիւնը սէրերու։ Այո՛, հաւատա՛նք այս յաւիտենականութեան. մերի՛նը ընենք զայն, իբրև մեր բարին։ Յիսուս ինքն է երաշխաւորը՝ անոր իսկապէս մերինը լինելուն, և մեր՝ անոր համար եղած լինելուն։ Լուրջ ըլլանք ինչպէս սէրը, ամենէն լուրջ զգացումներուն։ Մեր կեանքը սիրոյ կեանք մը պիտի չըլլար, եթէ չըլլար լուրջ, հաստատուն, օգտակարապէս կիրարկուած, խնամով անտեսուած։ Զկայ աւելի լաւագոյն անտեսութիւն ժամանակի, ոյժի և հարստութեան՝ քան սէրը։ Անօգուտ ցաւերէն, տարտամ տենչանքներէն և փառասնէյ յոյսերէն շատ աւելի լաւ է ան. Բայց չափազանց խիստ պիտի լինէինք մենք մեզի հանդէպ, և անհաւատարիմ՝ մեր իսկական զգացումներու վերաբերմամբ, եթէ մենք մեզի արգիլէինք մշակել մեր յիշատակները, մանաւանդ անոնք՝ որոնց բուրմունքը այնքան կենդանաբար է, որքան անոյլ։

Ա. Ա.

ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆ

Ի ՎԵՐԱՅ

Ն. Ս. ԵՐԱՆԱՇՆՈՐԸ Տ. ԲԱԲԳԷՆ ԱԹՈՌԱԿԻՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԵԼԻԿԻՌՑԽՕՍՈՒՂԾ՝ ԱՄԵՆ. Տ. ԹՈՐԳՈՄ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺԷՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ՝
ՊԵՅՐՈՒԹԻ ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ ԹԱՂԻ Ս. ՔԱՌԱՍԻՆ ՄԱՆԿԱՆՑ ՏԱՃԱՐԻՑ ՄԷՋ
ՀՈԳԵԼՈՑՍ ՎԵՀԻՆ ՄԱՐԻՄՆՈՑՆ ՕԾՈՒՄԷՆ ՅԵՏՈՑ

ԿՐԻ. ՏՈՒԼԻՍ 12

«Ոչ մեռայց, այլ կեցից եւ պատմեցից զգործս Աստուծոյ»
ՍԱՆՍՈՍ

Սգաւոր է կրիկեան Աթոռը. սգաւոր է Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցին. ազգու-
ղին տխուր ենք ամէնքս ալ անմխիթար՝ այս դաժաւորին առջեւ, որուն մէջ անշնչացած
կը հանգչի ներկայ Հայութեան ամենէն մեծարժէք եւ կենդանի փառքերէն մին, մեր
հոգեւոր նուիրապետութեան ամենէն ականաւոր մէկ ներկայացուցիչը, աւա՜ղ, յաւէտ
ողբացեալ Տ. Բարգէն Վեհափառ, Աթոռակից Կաթողիկոսն Մեծի Տանն Կրիկիոյ, Վըս-
տահ եմ ցաւադիրօրէն՝ թէ ո՛ր որ Հայեր կ'ապրին երկրի վրայ, եւ որոնց՝ այժմ գուժ-
կան հեռագիրը հասցուցած կ'ըլլայ արդէն ահաւոր բոթը, ի խոր խոցուած են բոլոր սիր-
տերը այս պահուս, ի լուր ո՛րքան անակնկալ նոյնքան եւ անագորոյն այս իրականու-
թեան, որ Եկեղեցւոյ Հօտը յանկարծ կը զրկէ քաջ Հովուապետէ մը, եւ ազգային կեանս-
քը՝ բազմաբաղաւն եւ պատուական վաստակաւորէ մը: Ձափ չ'ունի նաեւ իմ վիշտը, երբ,
դպրոցական կենակցութեամբ եւ մինչեւ իր եպիսկոպոսական աստիճանը հոգեւորական կար-
գակցութեամբ եւ մասնաւանդ մերձ կէտ դար սրտի եւ մտքի կցորդութեամբ միասին ապ-
րած մեծ հոգիէ մը այսքան աղիտաւոր կերպով բաժնուած փրթած կը զգամ ինքզինքս:

Ու հիմակ, իր սուգովն ընկճուած եւ իր մտածմամբը խորասույզ, մինչ կեցեր եմ
ահա սրբալոյս իւզովն ու ամէնուս արցունքներովը օծուած իր աճիւնացեալ պատկերին
առջեւ, յիշողութիւնս ետ կը տանի զիս քառասունեւօթը տարիներու խորութեամբ ան-
ցեալի մը վրայ, երբ, դեռ քսաներկուամեայ երիտասարդ, իր զաւառին պարզօտովը
ալքառու, ներս կը մտնէր Դպրեվանքի սեմէն, առաջին վայրկեանէն առինքնեղով ամէ-
նուն ուշադրութիւնը՝ իր ձայնին վճռական շեշտովն ու հատու նայուածքովը. եւ յետոյ,
երբ կը դասաւորեմ իր ուսանողական կեանքին եւ հոգեւորական ասպարէզին բոլոր հան-
գրուանները, Ձարխափանի որդեգիր դպրութենէն սկսեալ մինչեւ կաթողիկոսական օծ-
ման նուիրագործ վայրկեանը, ինձ կը թուի տեսնել այդ բոլոր պահերուն մէջէն երկա-
րիլը հոգեվիճակի մը, որ իր անձին ամենէն ընորոշ գիծերէն մին եղաւ ինչու. անոր
անդրադարձայ առաջին անգամ՝ երբ իր մահագոյժին խռովքը ցնցեց զիս, ու ան է որ
ինձի կը յիշեցնէ հիմակ Սաղմոսին այս խօսքը. «Պիտի չ'մեռնիմ, պիտի ապրիմ. որպէս
զի պատեմ Աստուծոյ գործերը»:

Պարզ է թէ բնութիւնը սկիզբէն իսկ չէր օժտած զինքը ուժեղ ֆիզիկականով մը.
իր դէմքին զաւուկը եւ ներքնապէս տառապողի երևոյթը կը մատնէին զայդ յաճախ իր
վրայ: Որպէսզի իր պարտութիւնը տկարութեան մէջ՝ երեան դայ, Տէրը կարծես իրեն
ալ տուած էր «մարմնոյ խայթ» մը որ ստէպ կոփեց զինքը իր աշակերտութեան նախկին
օրերէն մինչեւ եպիսկոպոսութեան առաջին տարիները, երբ բժշկական լուրջ գործողու-
թիւն մը յեղաշրջեց իր գործարանաւորութիւնը: Այնու ամենայնիւ, ամէնքէն աւելի
անտարակոյս ինքը գիտակ իր այդ կացութեան, ինքն էր նաեւ որ աւելի քան որ եւ է
ուրիշ մը ունէր գիտակցութիւնը հոգեկան այն ներքին ոյժին, որ իր մերձ եւթօնամասնա-
մեայ կեանքի տեղութեան գաղտնիքն եղաւ: Տկար մարմինի մը եւ ուժեղ հոգիի մը
հակամարտութեան հանգէսը եղաւ իր կեանքը: Ապրիլը իրաւունք կը համարէր իրեն.

որովհետև բարի գործ մը կատարելու, կարևոր ծառայութիւններ մատուցանելու կողմը խորապէս կը զգար իր խղճին մէջ, Ատոր համար, ամէն անգամ որ պաշտօնի մը կողուեցաւ ինքը կամ ասպարէզի մը դուռը բացուեցաւ իր առջև, մինչ ուրիշներ կը կարծէին թերևս թէ ստիպուած պիտի ըլլար ծանրութեանց տաժանքը խնայել իրեն՝ ինքը անձնամատոյց յօժարութեամբ խոնարհեցուց շարունակ իր պարանոցը իրեն առաջարկուած բեռան ներքև, սիրով յանձն առնելով միշտ փրկչին լուծը: Իր քահանայութեան քառասուններկու, եպիսկոպոսութեան քսանվեց, և կաթողիկոսութեան աւելի քան հինգ տարիներու ընթացքին, հոգիի և մարմինի միջև իր անձին մէջ մղուած այդ սուր և յարատեւ պայքարի միջոցին, եթէ ոչ ստէպ իր շրթանց վրայ այլ յաճախ իր սրտին մէջ ունէր Դաւիթի այդ բառը. «Բնական, այլ կեցից և պատմեցից զգործս Աստուծոյ»:

Եւ արդարեւ, իր կեանքին վաթսուն և ութ տարիներուն ամբողջութիւնը, իր առաջին մասովը՝ պատրաստութիւնը, և բովանդակ ճիացնալովը՝ գործադրութիւնը եղաւ հոգեկիզ գզացուած այդ ուխտին. ապրիլ գործելու համար, գործելու՝ Աստուծոյ կամքը գործադրելու և անոր գործերը պատմելու համար: — Ապրելու տնչլը՝ մահէն ստակուած ամենէն արդար բնագոյն է հոգւոյն. ինչպէս ծաղիկը կը դառնայ արեւին, նոյնպէս ամէն կենդանի, ու մարդը մանաւանդ, կ'ըզձայ կեանքին: Բայց ասիկա հասարակ կեանքն է՝ որ կը ծնի օրին մէկը, ուրիշ օր մը մեռնելու և մոռցուելու համար միայն: Ժշմարիտ՝ գերազանց կեանքը այն է, որուն մէջ Աստուծոյ սիրոյն կրակը կայ, որ կ'ապրեցնէ մարդը Աստուծով և թոնու Աստուծոյ, որ մարդուն պատմել կուտայ Աստուծոյ գործերուն մեծութիւնը և փրկարար ոգին. ու այդպիսի միայն եղաւ երանաշնորհ Հայրապետին բովանդակ կեանքը: Իր հզօր հոգին էր օր ընդ քարշ տարաւ շարունակ իր վատոյժ մարմինը, միշտ յաղթական՝ մահուան դէմ կռիւին մէջ, մինչև որ օր մը, այս չարաշուք օրը ահա, վար դրաւ յանկարծ անոր բեռը, շուրջ կէս դար զայն իբր ընտիր անթի մը ծառայեցնելէ վերջ բարձր ու բարի նպատակներու արդիւնագործութեան: Այս պատճառով, այդ անշարժ անիւնները, որոնց վրայ դեռ կը տեսնենք իր կերպարանքին շիջած գիծերը, մահուան աւար մ'ըլլալէ աւելի՝ նշան մը, շօշափելի վկայութիւններ են ինծի համար այն տքնութիւններուն, սիրոյ և նուիրումի այն անգուռ ձեռնարկութեանց, որոնցմով ճշնեցաւ անիկա ու կարողացաւ փառաւորել միշտ Աստուծոյ կամքը, պատմելով անոր գործերը՝ իր ազգին ու եկեղեցիին պարունակին մէջ:

Յետադարձ ակնարկ մը լուի իր գործունէութեան վրայ՝ կրնայ ցոյց տալ արդարեւ թէ կեանքը, զոր ապրեցաւ անիկա, ճշմարիտ հոգեւորականի մը, ինքզինքը բարձր կուլուածի մը ի սպաս ընծայաբերողի կեանքը եղաւ ստուգապէս. և այս՝ իր խօսքովն ու իր գրելովը հաւասարապէս, և իր գործունէութեան զանազան կողմերով մասնաւորաբար:

Այո՛, իր խօսքովը. այդ բառին տակ ես կ'ուզեմ մասնանշել ընտիր քարոզիչը, կրօնական մաքուր զարգացման և ներշնչումի մարդը, որ իր անձին մէջ ի յայտ եկաւ մեր եկեղեցական բնմին վրայ, իբր այդպիսի հոգեւորական մը, անիկա շատ կանուխէն, իր սարկաւազութեան օրերէն նոյն իսկ արդէն ուշագրաւ կը դառնար, երբ Զարխափանի կամարները արձագանգ կուտային իր թունդ շնչոտներն կայծկող լինիլ մտածութեանը: Փորձառութիւնը, ասպարէզին և կոյուսին իր մէջ հետզհետէ աւելի խորունկցող գիտակցութիւնը, ժողովրդական հովուութեան միշտ ընդարձակուած դաշտերու մէջ աւելի լայնօրէն ապրուած հոգեւոր կեանքի մը զգացումը բնականաբար ժամանակին հետ միշտ ու աւելի պիտի մշակէին և անեցնէին բնականէն ունեցած իր այդ շնորհքը, այնպէս որ, յետոյ, երբ կը խօսէր Հայրապետական Աթոռէն, իր բառերը պատգամի վեհութիւն ունէին, հաւասարապէս ազդող զարգացածին և անգրագետին համար: Իր հոնտորութեան յատկանշներն էին պարզութիւնը և ջերմութիւնը: Պարզ էին իր խօսքերը, որովհետեւ յստակ էր իր մտածումը. ջերմ էր իր արտայայտութիւնը, որովհետեւ հաւատքի հուրը կար իր հոգւոյն խորը. մեծագոյն և գրեթէ միակ պայմանը՝ կարենալու համար պատմել, այսինքն մարդկային սիրտերուն փոխանցել Աստուծոյ խորհուրդներուն վսեմութեան:

թիւնը, և սրբութիւնը՝ անոնցմէ ծնունդ առած գործերուն։ Այդ ոգւով էր որ նա, իր զեռ շատ երիտասարդ հասակին, քանի մը տարիներ, իսկապէս փառաւորեց Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորչի բեմը, ուրկէ մեր լաւագոյն քարոզիչներուն ձայնն էր հնչած միշտ։ Այդ իսկ օրերուն հրատարակած Փառոցներուն իր հատորը պիտի մնայ մեր հոգեւոր գրական նութեան մէջ՝ նմոյշ իր սրտառուէ պերճախօսութեան։

Իր խօսքին, Աստուծոյ գործերը պատմող իր խօսքին երկրորդ միջոցը եղաւ ուստեղծութիւնը, պատճառ՝ զոր, իր վարած հանրային միւս պաշտօններուն հետ կցորդաբար կամ անոնցմէ անկատարէն, ունեցաւ Արամշու Դպրեվանքին մէջ կարճատեւ մը, յետոյ աւելի ընդարձակ չափով Կ. Պոլսոյ Ազգ. վարժարաններուն մէջ, և ապա, աւելի յօրինուածեալ կանոնաւորութեամբ, Երուսաղէմի մէջ և մինչև իսկ Անթիլիաս, կաթողիկոսական պաշտօնին միջոցին։ Իր ուսուցումին նիւթն եղաւ միշտ հոգեւոր, կրօնական և եկեղեցագիտական գրականութիւնը և Ս. Գիրքը։ Այս տեսակէտով զինքը ամենէն աւելի յատկանշող կողմը եղաւ եւրոպական ծանօթութեանց հետ ազգային հատկութիւնը ներդաշնակօրէն լծորդելու իր առաւելութիւնը, զազանքը այդ ասպարէզին մէջ իր ուսնեցած յաջողութիւններուն, և այն ազգեցութեան՝ որով կրցաւ միշտ իրեն կապել իր աշակերտներուն սիրտը։ Սովորեցաւ միշտ, ու ջանաց շարունակաւ սովորեցնել ամենէն աւելի սովորելու արեւեալը. սովորելու Աստուծոյ սէրը, հոգեւոր ճշմարտութիւնները, կրօնքին խորհուրդները, ազգային եկեղեցւոյ դարուց ի դարս շարունակուած կենդանի հաւատքը. պատմելով՝ այսպէս՝ այս ժողովուրդին ազգային կեանքին միշտ արդիւնաւորուած աստուածային մեծագործութեանց հրաշքները։

Բայց իր գործերը աւելի արժանապէս և տեական կերպով պատմել տալու համար, Տէրը անոր տուած էր խօսքի ոյժէն իսկ աւելի կարծես գրչի շնորհք մանաւանդ։ Բարձրէն կաթողիկոս ուժեղ դէմք մըն էր մեր արդի գրականութեան մէջ, իրեն ուսումնական հիմք միտք, իրեն կրողի խմբագիր և իրեն՝ մասնաւորապէս կարեւոր մատենագիր։ Կեանքին ամենամեծ մասով հրապարակային և վարչական պարտականութեանց նուիրուած անձ մը և բարձր պաշտօնատար մը ինչպէս ժամանակ կը գտնէր նուիրուելու գրական, եկեղեցագիտական և բանասիրական այնքան երկերուն, որոնք իր մտքին ու գրիչին պտուղը եղան։ Հասկնալու համար ասիկա, պէտք էր ճաննել անվհատ աշխատութեան և ջերմ հաւատքի մարդը՝ որ ինքը եղաւ. պէտք էր ըմբռնած ըլլալ Աստուծոյ և ազգին գերադանցապէս նուիրուած գործիչի այն ոգին՝ որ ուղղութիւն տուաւ իր գրչին։ Հաւատքին ու Հայրենիքին պաշտօնեան էր անիկա. այդպէս եղաւ ան միշտ, ու ինքն իսկ իրեն համար ուրախութիւն կը համարէր այդպէս միայն զգալ ինքզինքը. այդ երկու հրայրքներուն համաձուլուած կրակութեց շունչն էր որ կենդանի պահեց իր հոգին, ապրելու և ծառայելու համար բարձր իտէալի մը։ Իր խորին համոզումն էր — ինչպէս իր բոլոր գպրոցակից ընկերներունը — թէ Աստուած մեր երջանիկ և քաջ նախնեաց ձեռքով սքանչելի գործեր՝ հրաշքներ կատարած է մեր անցեալին մէջ, իր ճակատագիրին բարձրութեան վրայ բռնելու համար մեր ազգը. ու իր մշակած գրականութեան մէջ իր մեծագոյն ճիւղը եղած է ցուցնել այդ խորհուրդը. այսինքն պատմել՝ երգել մեր պատմութեան մէջ իրականացած Աստուծոյ գործերը։

Այդ զաղափարը առանցքն է՝ որուն շուրջը կը զառնան իր բոլոր տեսութիւնները։ Ամբողջութիւնը իր ուսումնասիրութիւններուն, յօդուածներուն և զանազան կարգի բազմաթիւ գրուածքներուն, զորս երկար պիտի ըլլար թուարկել այս պահուս, ամէնքն ալ կը յանգին այդ մտածութեան։ Կ. Պոլսոյ Լոյսին, Ամբիկայի Տաւրոսին, Երուսաղէմի Սիոնին և, ի վերջոյ, Անթիլիասի Հասկին մէջ, հանդէսներ՝ զորս այնքան ձեռնհասօրէն լեցուց ու վարեց, այդ միտքն է որ կ'արտափայլի մէն մի էջի վրայ. նոյնը աւելի շեշտուած հաստատումով կարելի է ըսել իր միւս երկերուն, և մանաւանդ Սիբեի, Հայ Նիկեղեցիի, Մովսի և Պատմութիւն Կարդիկոսութեան Կիլիկիոյ գործերուն համար։ Անոնցմէ առաջինը, իր տաղանդին նախասխալիքը, որով նոյն ատեն իր մուտքն ըրաւ գրական բանասիրական աշխարհին մէջ, առողջ քննադատութեան և մաքուր հայ-

բենասիրութեան շունչով վերելած ունի է Հայ-քրիստոնէական դիւցազնավէպին, որուն մէջ կը պատկերացուի Հայ գիրիբու գիւտին հրաշալի ցանքովը, Աստուածաշունչի Հայերէն Թարգմանութեան անմահ ձեռնարկովը և սրբազան զբաղանութեան հիմնարկումովը ստեղծուած մշակոյթին բարոյապէս պտղաբերումը հայ նոր սերունդին մէջ, որ անոր լոյսովը կարող եղաւ այլ ևս տեսնելու և ընդ միշտ ընտրելու ճամբան իր կոչումին, և համեմարմ իտյանքով մը վազելու դէպի ան. զարմանահարաշ մեծագործութիւն, արդարեւ, զոր կարելի է ըմբռնել՝ առանց աստուածային մատի մը շարժումն ընդունելու անոր մէջ:

Իր Հայ Սկեզիցիովը — թո՛ղ առաւելագանց չնկատուի կոչել զայն հոս տեսակ մը փրկստփայտութիւն այդ հոգեւոր գործարանաւորումին պատմութեան — անիկա յաջողեցաւ ցոյց տալ թէ երկնաւոր Տէրը՝ ազնուախոհ մտածողներու և մաքուր ձեռքերու միջոցաւ ի՛նչ ամուր խորքի վրայ զետեղեց այդ նուիրական Հաստատութեան հիմունքը, և ի՛նչ պիտի փրկարար մատարկագործի մը ճրագովը ջանաւորեց անոր սրբութեան խորանը:

Իսկ իր Մովսէսն ու Կիլիկեան կաթողիկոսութեան ընդարձակ պատմութեամբ՝ սրբատառու կենդանութեամբ նկարագրեց անիկա անփշիւր կամքը ժողովուրդի մը, որ, քաղաքական փոթորիկներէ հողմակծուած, տառապանքէ տառապանք իր խելակորոյս վազքին մէջ՝ չմոռցաւ իրեն հետ տանելու իր Ուսիքն Տապանալը, իր Հայրապետութիւնը, իր ազգային և հոգեպի կեանքին կեդրոնաձիգ ոյժը, անոր շուրջը խմբելու և կենսաւորելու համար միշտ՝ ջանջալուծուած գոյութեան մը բեկորները:

Ընդունի՛նք, սգաւոր ժողովուրդ, թէ կը գտնուինք զագաղին առջև պատուական Հայրապետի մը, որուն խօսքն ու գիրը ճշմարիտ պատմագրութիւնը և յաճախ պատմագրութիւնը եղան Աստուծոյ կամքին և գործերուն. և խոնարհինք իր յիշատակին առջև, որ իրօք և իրաւամբ կը բացատրէ մեզի իմաստը Սաղմոսին այդ խօսքին. «Ոչ մեռաց, այլ կեցից և պատմեցից զգործս Աստուծոյ»:

Ոսքն ու գիրը կենդանի ոյժեր կը լինին սակայն մարդու մը շրթանց վրայ և մատնեւուն ներքեւ, եթէ անոր անձնաւորութեան մէջ ստուգապէս կենդանի է հոգին. առանց այդ հնոցին չի կրնար եռալ կաթսան, որմէ պիտի դուրս գայ շարժիչ շողին: Հանգուցեալ կաթողիկոսը ոչ միայն հոգեւոր այլ նաեւ հոգիի մարդը եղաւ միշտ: Անոնք որ մօտէն ճանչցան զինքը, չեն կրնար դժկամակիլ այստարարութեան մը առջև:

Նորին Երանաշնորհ Սրբութիւն այդպէս յայտնուեցաւ իր կեանքին բոլոր ուղղութիւններուն վրայ. իր վարքին ու բարքին, իր յարաբերութիւններուն և գործառնութիւններուն, իր պարտականութիւններուն կատարման և իրաւունքներուն ըմբռնման, իր վարչական և պաշտօնական կեանքին, իր կազմակերպական աշխատանքներուն մէջ, ու մանաւանդ իր մտանքեւած տեսլականին հանդէպ:

Ո՞ր չգիտեր սոսկ այդպիսի ոգիէ մը արդիւնաւորուած այն գործունէութիւնը, զոր ունեցաւ ան, գեռատի հոգեւորական, Սե ծովու ափանց վրայ նստալ, ի Սամսոն, ուր ինք կազմակերպեց Ճանիկի նոր թեմը, Փոքր Հայքի այդ դրան վրայ, յետոյ Մուշի մէջ՝ ի Տարօն, ուր գացեր էր հայական սարսափի ամենէն գծնակ տարիներուն, և ուր հայ անցնալին տեսիլը անանց հոգեմայլանքներ տուեւ էր իր սրտին. ապա՝ յաջորդաբար՝ Ղալաթիոյ եկեղեցին, ուր Կոլոտի գովարարնք և Կեդրոնականի դրացնութիւնը ներշնչումի նոր աղբիւրներ եղբւր էին իրեն համար. Արմաշ, ուր անոյշ յուշերով սփոփուեցաւ փոխ-վանահայրութեան և վերատեսչութեան պաշտօնի երկամեակին. Անիկաւրիտ, որուն վրայ եպիսկոպոսացաւ, Ամերիկա, ուր, հակառակ վնասական վարկեանքի մը մէջ իրեն հանդէպ ցուցուած անբարեխղճութեան, զբիւր և բիւր արդիւնքներով փառաւորեց իր պաշտօնը, ի վերջոյ Նրուստադէմի մէջ, ուր՝ աւելի քան հինգ տարիներ՝ իր գերագոյն ուսուցչին, հոգեւորայ Դուրեան պատրիարքի աջ բազուկն ու հաւատարիմ գործակիցը եղաւ վանքին մտաւորական վերակազմութեան մէջ. և հուսկ ուրեմն հոս, Անթիլիաս, իր անսպառ ջանքերովը այդ աւագուտին վրայ ծաղկազեղուած հոգեւոր և կրթական այդ ուժասիրին մէջ, ուր հինգ տարիներու շքեղ և խոստմնալից պայծառութեան մը վրայ տխուր օր մը յանկարծ պիտի իջնէր իր կեանքին արեւը:

Ուժգին, ուշիմ, անդուլ, անվեհեր: Ահա՛ իր բարքին ամենէն կարկառուն գիծերը: Խնդութեան յուսոյ մէջ. համբերութիւն՝ նեղութեանց հանդէպ, եռանդուն՝ հաւատքի տեւ սակէտով. ազօթանուէր. բայց մանաւանդ՝ ձւեր առանց կեղծաւորութեան. ահա՛ ասիկ իր վարքին բնիկ դրոշմը: Անպատուակ անկեղծութիւնը, որ երբեմն կարծես անտեսելի կուտար պատշաճից կանոնները, ու վերաբերմունքի երբեմն քիչ մը խիստ թուող արտայայտութիւնները, որոնք քաղցր հոյզ պարունակող պտուղին կնկալի կարծրութիւնն էին սակայն իր վրայ, ամէնքն ալ հետեանք ուժեղ և բարի հոգիի միայն, կը մոռնայիր իսկոյն, երբ ձեռքդ կը տանէիր բազկերակին, այսինքն երբ կը զգայիր թէ բարութիւնն էր լոկ որ կը բարախէր իր սրտին մէջ: Այո՛, զօրութիւն՝ որ բարութեան մէջ կը կատաւրուի. գործիչի մը համար, որ բարձրագոյն իտէալէ մը կ'առնէ իր ներքին մղումը, յաջողութեան ամենէն անհրաժեշտ պայմանն է այդ: Չազգուիւլ ատելութիւններէ, վերէն նայիլ փոքրեկութիւններու վրայ, կարենալ մեկնաբանել կեանքը՝ իր մանուածոյ մանրամասնութիւններուն մէջ, մարդերու և զործերու աւելի բարի կողմերը տեսնել, ջանալով ստէպ բացատրել միայն յոռի կողմերը. կարենալու համար՝ ի գին մի՞ծ զհողութեանց և զժողութիւններու թէն՝ ունենալ այդ ամէնը, հարկաւոր է որ մարդ ամէն բանէ աւելի ունենայ հոգիի ոյժ և սրտի բարութիւն. առանց ատոնց անհնար է տիրանալ միւս բարձրագոյն և աւելի կարեւոր այն յատկութեան, որ պտուղն է Աստուծոյ հանդէպ անխախտ հաւատքին և մարդոց վերաբերմամբ քաղցր վստահութեան, և զոր աւելի ընտանի բառով մը կը կոչենք լաւատեսութիւն: Ո՞վ կ'անպիտանալ թէ հոգեկոյս վեհին ամենէն շեշտուած առաքինութիւնն էր բարքի և նկարագրի այդ առողջ գիծը. լաւատեսութիւնը: Երբեմն միամտութեան չափ պարզուկ, բայց միշտ կենդանի, կարելի է ըսել թէ մեծ չափով մը ան եղաւ իր յաջողութիւններուն բանալին:

Միշտ կը յուսար թէ պիտի յալողի, և այդ յոյսը յաճախ խաբեց զինքը. վասնզի խորունկ զգացում ունէր թէ սահմանուած էր բան մը՝ օգտակար և տեսական գործ մը կատարելու Աստուծոյ փառքին և ազգին օգտին համար: Թէ, ինչպէս ըսի, այդ յոյսը չխաբեց զինքը, կը հաստատուի այն երկրին մէջ, իր կեանքի այն վերջին գործունէութեան մէջ մանաւանդ, որուն թատրը եղաւ Անթիլիաս: Այդ փառքին գործարանաւորումը իրեն շայրապետանոց, իրեն Դպրեվանք, իրը կրթարան, իրը մամուլ, ինչպէս և Մկրտիչ և Լիբանանի գոյզ հանրապետութեանց այն երկրամասին վրայ, երկրական ազնիւ ժողովուրդներու զրկացը մէջ և Ֆրանսայի բարեացակամ նայուածքին տակ, կրկեան կաթողիկոսութեան թեմին այս նոր պարագրութիւնը՝ իր կապմակերպող տաղանդին և ազգանուէր հոգւոյն գործը եղաւ բովանդակապէս:

Դ՛ուք, ամենէն աւելի, որ իր հոգեւոր հօտը եղաք, ժողովուրդ սգակիր, գո՛ւք որ իրմով փառաւորուած նուիրապետութեան անդամներն եղաք, սգակիր սրբազան եպիսկոպոսունք և դասք եկեղեցականաց, ու դուք ամէնքդ մանաւանդ, սգազգեաց նորունմայք, վարդապետք, սարկաւազունք և ժառանգաւորք կրկեան Դպրեվանոց, ո՛հ, վստահ եմ թէ դուք ամենէն աւելի տեսաք միշտ և կը հաստատէք այժմ թէ ո՛րքան լրիւ ճշմարտութեամբ իր անձին վրայ ու կեանքին մէջ՝ Սաղմոսին այդ խօսքը. «Ուշ մեռայց, այլ կեցից և պատմեցից զգործս Աստուծոյ»:

Հիմակ, սակայն, որ՝ անհասանելի կամօքն Աստուծոյ՝ իր երկրաւոր գոյութեան վախճանին է հասած ահա իր կեանքը այս դագաղին մէջ, այժմ, որ այլ ևս չապրիր ան մեղ հետ և ի գլուխ ամէնքիդ, պէ՛տք է որ վերջացած լինի նաև իր գործը՝ այսինքն Աստուծոյ գործերը պատմելու իր գործունէութիւնը մեր մէջ:

Թոյլ կուտամ ինծի ըսելու, ժողովուրդ և ժողովակա՛նք մանաւանդ կաթողիկոսական թեմի Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, ինձ թոյլ կուտամ ըսելու թէ Ձե՛ր խղճմտանքը նոյն ինքն պէտք է չլսողին ըմբոստանայ այսպիսի մտածումի մը դէմ: Դուք ամէնքդ, որ եկած էք ձեր յուզարկաւորական վերջին յարգանքն ընծայելու իր օծեալ մարմնոյն ու նուիրական յիշատակին, դուք ամէնքդ պէտք է ի վերջոյ բաժնաւոր իր զաւազէն, հոգեւանդն ուխտով մը՝ կենդանի պահելու իր գործը, որպէսզի կարենայ ան շարունաւ

կել ոգևորել դեռ զձեզ աստուածային գործերու հրատարակութեամբը ձեր մէջ: Գաղափարի մարդիկ չեն միտնիր: Տ. Բաբգէն հանգուցեալ կաթողիկոս զաղափարի մարդը եղաւ գերազանցապէս: Ինք կը մեկնի ահա անդարձ, բայց իր պաշտած զաղափարը կը մնայ, և պէտք է մնայ ձեր մէջ: Ձեր պարտքն է չմեռցնել՝ այսինքն ապրեցնել այդ գաղափարը: Կենդանի պահել զայն՝ ձեր հոգեւոր կենդանութեան համար նոյն իսկ: Այն զոր քիչ առաջ ընդունեցիք իրբեւ իր իսկ բերնէն աւանդուած յաւերժական հրաժեշտի հուսկողոյն օրհնութիւն, առէք և ընդունեցէք զայն իրբեւ իր կտակը նուիրական՝ պահելու իր ծրարգրած և ձեռակերտած և մշակած Դպրեվանքը, ձեր հոգեւոր յոյսերուն այդ մաքուր սերմնարանը, ու պահելու զայն համաձայն այն ուղղութեան՝ զոր ինքն իսկ երկնաց և գծեց: Այս է ճշմարիտ յարգանքը զոր իր հոգին պիտի սպասէր ամէնքէդ:

Իսկ դուք ամէնքդ, որ իր ձեռնասուններն ու աշակերտներն եղաք, վարդապետք՝ սարկաւադունք և ժառանգաւորք, ծնունդներն իր հոգւոյն, մի՛ տրտմիք յուսակտուր տխրութեամբ, իր դազաղին առջև յիշելով Աւետարանին խօսքը: «Հարից զովիւն և ցրուեցան ոչխարքն»: Ձէ զարնուած Ձեր հովիւը՝ ցրուի կ'ապրի անոր գործը: ու դուք ինքնին լաւագոյն սատարները պիտի լինիք այդ գործին և զայն ներշնող զաղափարին պահպանման, ձեր սրտապինդ քաջութեամբն ու համերբութեամբը՝ աւելի քան երբեք բազմապատկելով ձեր մէջ անոր հոգւոյն ներգործութիւնը: Ի՞նչ ձեռն միշտ բաժնուելէն ետքն է մանաւանդ որ դուք իրաւունք և պարտականութիւն պէտք է զգաք իւրաքանչիւրդ՝ խորհիւր: «Այլ չեմ միայն զի Հայր ընդ իս էս: Այս միմիկը չէր որ ծնաւ զձեզ, այլ իր հոգին: Եւ ձէ ձեր հայրը: Կանցե՞ք զայն միշտ ձեր մէջ կենդանի իրբեւ ձեր հոգեծնող հայրը, իրբեւ ստեղծագործող զօրութիւնը, իր հաւատքին, իր յոյսին, իր սիրտին, իր մտաւարկարին, իր կեանքին բոլոր ազդուութեամբը: Ձեր մէջ ու ձեր միջոցաւ է մանաւանդ որ անկապ աշուհետեւ ալ պիտի հնչեցնէ մեր խիղճերուն խորանին մէջ: «Ո՛ր մեռայց, այլ կեցից և պատմեցից զգործս Աստուծոյ»:

Ձեռն մեռած դուն, հոգի բարի և Դուիս պատուական բանաւոր հօտի երկնաւոր Հովուապետին: Ներէ՛ ինծի, կրտսերագոյնիս՝ աշակերտական այն խումբին, որուն երիցագոյնը եղար դուն սկիզբէն և մնացիք ընդ միշտ՝ հասակաւ և արժանեօք միանգամայն, ներէ՛ ինծի, որ, մէկ կողմէ մահուան ցուրտէն քարացած ստուերիդ և միւս կողմէ իւրեց ջերմ արցունքն ու սիրուն խունկը քեզի ընծայարբերող այս ժողովուրդիդ և զաւակդեքն առջև կեցած՝ զգածուած սրտիս հառաչանքը արտասուելով յիշատակիդ առջև կարենամ ըսել: Պիտի չմեռնիս դուն, պիտի ապրիս և ընդ երկար պիտի պատմես Աստուծոյ գործերը: Կը բաժնուիս յաւէտ մենէ: Բայց մենք պիտի չմեռնանք զքեզ, քու գործերդ, քեզմով մեր մէջ անձնաւորուած զաղափարը: Ու պիտի ցանկանք որ քու յիշատակիդ զգացողմովը արձագանգէ միշտ մեր մէջ Սաղմոսերգողին խորհուրդը: «Պիտի չմեռնիմ ես. պիտի ապրիմ՝ Աստուծոյ գործերը պատմելու համար»:

Հանգի՛ստ յոգնատանջ մարմնոյդ: անդո՛ւր մշտայնոյդ մտացդ: Խաղաղութիւն հոգւոյդ, մինչ քահանայապետարար կը մերձենաս ի մուտս յաւիտեակային:

Ազօթեք ամէնքս յոռնկայս, սգաւոր ժողովուրդ, որպէսզի կենաց և անմահութեան պարզեւատուն ընդունի իր հաւատարիմ ծառային հոգին ի դասս հոգւոց երանեալ Հայրապետաց ըրիստոնէական կրօնիս, ի՛ր իսկ ազօթքոյն այցելէ Ազգիս և Եկեղեցւոյս Հայաստանեայց, անփորձ պահէ իր սուրբ արիւնով գնեալ իր փոքրիկ Հօտը, Ազգս Հայոց, անստան խաղաղութեան մէջ պահէ անոր նուիրապետական իշխանութիւնը, զՄայր Աթոռն Արարատեան և նորա քաջարթուն Գահակալը, միթէրաբէ՛ և զօրացնէ իր ծայրացեալ ծերութեան մէջ այժմ առաւել ևս վշտաբեկ արժանաւոր Աթոռական Մեծի Տանն Կիլիկիայ զՏէր Սահակ Սբբազան Կաթողիկոս և ամէնուս շնորհէ հոգի սիրոյ և աստուածապաշտութեան, ամէն:

ՀՈԳԵԼՈՅՍ Տ. ԲԱՐԳԵՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

— ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ —

(ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐ ՆԵՐՈՒՄԵՐ)

Իր ծննդավայրն է եղած Այնթապ. մեր պատմիչներուն ճՄԵԾՆ ու անուանին Անթափաք, որ, թէև աշխարհագրորէն դուրս կը մնար Սիսուանի աշխրանքն Հայակիլիկոյ սահմաններէն, իբրև քաղաք Եփրատացուց աշխարհին, բայց կ'երևի թէ շատ կանուխէն իր մէջ հիւրընկալած էր նախ Միջագետքի և յետոյ Կիլիկիոյ կողմերէն եկուոր Հայերու նշանակելի թիւ մը: Այդ պարագան նկատի առնենալով էր անշուշտ որ Գրիգոր Բ. Պահլավունի և իր եղբայրը Ս. Ներսէս Շնորհալի, 1125ին, Շուգր Ա. նապաստէն կամ Կարմիր Վանքէն կաթողիկոսական աթոռը փոխադրեցին Մոլլի գղեակը, Այնթապի հիւսիս-արեւմտեան կողմը բարձրացող Տլուք կամ Տիւլուք բլուրին վրայ:

Այնթապ, որ Մեծն Աղեքսանդրի, Սեւեակեանց, Մեծն Տիգրանի, Հռոմէայեցուց, Բիւզանդացուց, Սալակրաց, Արաբներու և յաջորդ չրջաններուն՝ նշանաւոր քաղաք մը եղած է միշտ, իբրև Միջագետքի ճամբուն վրայ հաստատուած շահաստան, յետոյ, Թուրքական տիրապետութեան օրով եւս միշտ պահեց կարեւոր քաղաքի իր դիրքը: Ամբիկիան Պորտի թուրքիա Գոլէճը, որ աւելի քան դար մը առաջ հաստատուեցաւ, քրիստոնէայ, մասնաւորաբար հայ, և ոչ քրիստոնէայ տարբերուն համար կրթական մակարդակի շարժել լծակ մը եղաւ հոն իրապէս:

Թէև արտաքոյ Կիլիկիոյ, բայց սկիզբէն իսկ Կիլիկիան Աթոռին թեմորէն եղաւ Հայ-Այնթապը. իր մէջ, ինչպէս ի Մարաշ, Կիլիկիոյ Հայոց իմացապէս և տնտեսապէս ամենէն բարգաւաճ Հասարակութիւններէն մին ապրեցաւ միշտ: Ընդհանուր առմամբ, ինչպէս ամէն ատեն, նոյնպէս և մինչև ցարդ, Այնթապի Հայերը աշխուժ եղած են իբրև գործնամիտ և նախաձեռնող, հաւատաւոր, կրթասէր և ազգասէր մարդիկ: Այնթապցիի տեղական տիպարի այդ կա-

դապարին մէջ թափուած գէմքերուն ամենէն կատարելագործուածը եղաւ Բարգէն Կաթողիկոս: Իրմէ առաջ, Այնթապէն եղած է ուրիշ Կաթողիկոս մըն ալ, Նդիաւազար Այնթապցի, բուն նկարագրի տէր, ուժեղ և շինարար անձ մը, որ Ժէ. Պառու երկրորդ կիսուն բաւական զբաղեցուց ազգային կեանքը, և, ատեն մը, Երուսաղէմի Աթոռին վրայ ինքզինքը արեւմտեան Հայութեան Կաթողիկոս ճանչցնելէ ետք, Յակոբ Դ. Զուլայեցիի յաջորդելով, փոխադրուեցաւ Էլմիածին, իբրև Ընդհանրական Հայրապետ: Բարգէն Վեհը, իր հայրենակցին նման ուժեղ նկարագրի տէր թէև, բայց իր բարոյական, մտաւորական և ազգաշինական առաւելութիւններով անհամեմատ բարձր էր քան զայն:

Իր ծնողքն էին Աւետիք և Սաֆիկ Կիւէտէրեան, բարեպաշտ, պարկեշտ եւ արհեստաւոր ընտանիք մը, զոր Տէրը օրհնած էր բազմածնունդ բնիկաւորութեամբ: Ունեցած է չորս եղբայրներ և քոյր մը. ամէնքն ալ ամուսնական կեանք կազմած և զաւակներու ծնող դարձած: Տաճկաստան էր իր ստանը, ինչպէս այն ատեն էին բոլոր իր համաքաղաքացիները. բայց մայրենի լեզուին պակասովը իրենց սրտին մէջ գոյացած բացը լրիւ լեցուցած էր ազգային եկեղեցիին սէրը: Հայերէնը զպրոցի մէջ և գիրքերու վրայէն սովորած ըլլալով՝ մինչև Արմաշ գալէն վերջ գեռ ժամանակ մը կը զգացուէր իր առողաւորութեան եւ նոյն իսկ արտայայտութեան մէջ: Բայց Թուրքերէնին վարժութիւնը չկորսնցուց բնաւ. ընդհակառակն աւելի զարգացուց զայն, ապագային այդ լիզուած գրելու եւ քաջ քարոզելու աստիճան: Կաթողիկոս սէր ունէր իր ծնողքին հանդէպ, որոնց, կ'ըսէր, կը պարտէր շատ բան՝ հոգեսիրութեան և եկեղեցաւորութեան տեսակետով: Միւթարուեցան անոնք անսնելով իրենց զու-

կին վարդապետութիւնը և առաջնորդական պաշտօնները։ Մինչև Մուշի Ս. Կաթապետ աւխտի գացին, երբ Առաջնորդ և Վանահայր էր նա Տարօնոյ։

Երնդեան թուականն է 1868, Մարտ 23 (Հ. Տ.)։ Մկրտուած է տեղւոյն Ս. Աստուածածին Եկեղեցիին մէջ։ Աւագանի առաջին էր Յարութիւն։ Շատ արժէք կ'ընծայէր սանը կամ ձեռնաստընը եղած ըլլալուն Տ. Մկրտեանն անուն հոգեսէր անձի մը, զոր կը յարգէր սրտազինս։ Կը յիշենք այս պղտիկ պտորապան՝ շնչտեղու համար միայն իր ըմբռնումը շնորհաց ազդեցութեան առսին։

Աւելորդ չըլլայ զիտել տալ հոս թէ իր մանկութիւնը ևւ. պատանեկութիւնը հանդիպեցան իր ծննդավայրի ազգային կեանքի եռուկուրի առ չըլլանին, որուն ծնած խանդավառութիւնները յետոյ պիտի պատմականանային Այնթապցիներուն յիշողութեան մէջ։ Մէկ կողմէ հոյակապ կեղեցիկին շինութեան ձեւաւարկը, որ տարիներ տեւեց, և որուն սրտհուանգն լծուած էր ամբողջ ժողովուրդը, և միւս կողմէ Ամերիկեան գոյէճին ազդեցութեամբը մասնաւորապէս՝ նախ նոյն այդ ժողովուրդին զանազան շիրտերուն միջև առանձնաբար, և յետոյ յիշակալ գոյէճին հանգէպ միասնաբար ստեղծուած մրցակցութեան շարժումը յառաջ բերած էր ոգիւթութեան վիճակ մը, որ քիչ տեղամ այդքան բարձր աստիճանի վրայ երևան եկած է ուրիշ քաղաքներու մեր Հասարակութեանց մէջ։ Այդ շարժումին ծնունդն եղած էին ընդհուպ վարժարաններ։ Ներսէսեան, Հայկանուշեան, Վարդանեան, Ազնեակոյն, որոնց վրայ յիտոյ պիտի աւելնային կրթասիրացը, Ուսումնասիրացը և ուրիշներ։ Ասոնց մէջ ամենէն յառաջադէմներն ու արդիւնաւորներն եղան Վարդանեանը և Ազնեակոյնը, որոնց մէջ ուսած սաներ քիչ վերջ կազմեցին երկու համանուն ընկերութիւններ։

Թէև սոսկ ազգային եւ կրթասիրական ոգիէ տարուած, այդ երկու ընկերակցութիւնները իրենց մրցակցական պայքարը երբեմն այնքան ուժգնութեամբ մղեցին, որ անկաւ ի վերջոյ կարծես կու-

սակցական սաստկութեանց յանգեցաւ, համայնքին մէջ յառաջ բերելու չափ երկուութեան շերտաւորում մը, որ տեւեց երկար ատեն։ Վարդանեանք թունդ պաշտպանեցին էին Ազգային ոգին ազգային Եկեղեցոյ գաղափարով սկզբունքին։ Մինչ միւսները աւելի ազատ ուղղութեան հետեւիլ կը ձեռնէին։ Վարդանեանք, իրենց այդ սկզբունքին ի գործադրութիւն, իսկոյն կազմեցին նաև Եկեղեցախորհրդի թիւն մը, որ նպատակ ունէր զարգացած եկեղեցականներու պատրաստութիւնը, և որուն համար անմիջապէս ձեռնարկեց հոգեւորականութեան կողմէ ունեցող պատանները զրկել յարմար ուսումնասիրելի Այս ընկերութիւնն էր որ, յետոյ, մեծ պատերազմի նախօրեակին, յաղթեցաւ Այնթապի մէջ, Հայ գիրի գիւտի Հազարհինգհարիւրամեակին առթիւ 1913ին բանալ Կիլիկիան ձեմարանքը, հոգեւորականներու և ուսուցիչներու պատրաստութեան լայնագոյն ծրագրով։ Հատ լատ կազմակերպուած և խոստանալից շատ աստատութիւն մը, որ փակուեցաւ սակայն 1914ի արհաւիրքներուն առջև։

Ազգային իդձիւռ խմբման և մտաւորպարներու մշակման այդ միջնորդին մէջ էր որ մեծցաւ և հետզհետէ իր սրտին ու մտքին մկրտութիւնը ստացաւ փոքրիկն Յարութիւն։ Տունով Վարդանեան, նախ Ներսէսեանի մէջ իր առաջին կրթութիւնը ստանալէ վերջ, անշուշտ Վարդանեան կրթութեանը, որուն մտաւորական էր այն ատեն պատուական մտաւորական մը և ընտիր դաստիարակ մը, Վահան Գիւրգենեան, որ նոյն ատեն վարիչն էր Վարդանեան ուղղութեան։ Անոր շուշին ներքեւ է որ կազմուեցաւ մտաւոր մարդը իր մէջ, և ազգային նախանձախնդրութեան հոգին։ Մինչև վերջ, հանգուցեալ Վահան անոր նկատմամբ կը զգար ջերմ սէր և յարգանք։

Թէ Վարդանեանի ընթացքն աւարտած վայրկեանի իր մէջ սաղմնաւորուած էր արդէն ապագայի մարդը, կը հասկցուի այն փափաքէն՝ զոր այդ հասակէն ունեցած էր անկաւ երթալ տեսնելու Զէյթունն ու Հըռուովսիլան։ Արձիւներու բոյը, Կիլիկիան զիւցազնութեանց վերջին թխտոյը, և Հայաստանեայց Հայրապետութեան ամենէն ոգրերգական նստոցներէն մին, Կլայն-Հոռ-

մական, եփրատի գետափնեայ այդ «քա-
րակտուր ըրարագագաթը, որ կէս դար ռա-
յոց վեհաբանը եղաւ, որ գրեց Շնորհալի
«Յիսուս Որդիոն», «Բան Հաւատոյն», «Հա-
ւատով Խոստովանիմը», «Ընդհանրականը»,
«Երգերն ու Շարականները», Գանձերն Խա-
Հանեղուկները, Եկեղեցեաց Միաբանու-
թեան սքանչելի Թուղթերը, եւ ուսկից
վերջապէս, քարայծնեբու միայն մատչելի
այդ բարձունքէն, հովուեց իր աստանգա-
կան հօտը: Թէ այդ երկու վայրերուն տուած
իր ուխտի այցը ի՞նչ աւելցուցեր էր իր պա-
տանի չոգիին վրայ, կը հասկնային նո-
թերէն՝ զորս գրեր էր իր ուսանողի յուշա-
տետրին մէջ, զոր կը պահէր գաւազնաւորա-
նքով:

Վարդանանի ընթացքն աւարտելէ
վերջ, Յարութիւն ժամանակ մը գործնա-
կան կեանքի մէջ մնաց: Բայց ամէնքը, ու
ինք ամենէն աւելի, կը զգային թէ այդ չէր
իր ասպարէզը. առտնին եւ հասարակ կեն-
ցադի մարզը չէր ինքը. այդ կարճ շրջանը
բաւական եղած էր աւելի արթնցնելու եւ
կերպաւորելու իր ներքին փայտքները,
զորս սկսած էր աւելի ոգեւորել իր մէջ
հետզհետէ աւելի յստակուած տեսլականի
մը զգացումը:

Առիթը պատեհ էր ուրիմն իրեն հա-
մար, երբ Եկեղեցասիրացը կ'առաջարկէր
անոր՝ իրմով սկսած ըլլալ իր նպատակին
գործագրութիւնը. Յարութիւն ներսադէմ
կը մեկնի 1888ին, այդ զիտաւորութեամբ,
եւ կ'ընդունուի ժողովագետութեամբ: Այս
Հաստատութիւնը, սակայն, որ Մուրա-
նանի մեկնումէն վերջ չէր կրցած պահել
իր նախկին փայլը, չի կրնար գոհացում
տալ իր արդէն բաւական մշակուած ըն-
դունականութիւններուն: Կը վերադառնայ իր
ծննդավայրը, ուր կէս մը գալոցական կէս
մը արտաքին զբոգումներով կ'անցընէ տա-
րի մը ամբողջ:

Յաջորդ տարին, 1889, Ալըքեան Խո-
րէն Սրբազանի պատրիարքութեան եր-
կրորդ տարին, իր խորհուրդով եւ ջանքե-
րով, Սեպտ. 10ին կը բացուէր Կ. Պոլսոյ
Պատրիարքութեան Դպրեմանքն Արմաշի
մէջ, վերատեսչութեամբ Օրմանեան Սըր-
բազանի:

Այդ Հաստատութեան նպատակն էր
ոչ թէ ըստ բախտի հաւաքուած ողաքնե-
րէ եկեղեցականներ պատրաստել, այլ ե-
կեղեցականութեան փափաք եւ յօթարու-
թիւն ունեցողները իրենց կոչումին առաջ-
նորդել: Ոչ ոք, Յարութեան աւելի, պիտի
իրաւունք զգար իր պարագան նկատելու
զայդ: Հե ի հե հոն հասած է արդէն ան,
նոյն տարւոյն Նոյեմբերի 11ին: Օրմանե-
ան զեռ մինակ է իր կազմակերպած գոր-
ծին զլուխը. անդրանիկ դասարանի աշա-
կերտները հասած են մեծ մասամբ. ինքն
ստանձնած է բոլոր կարեւոր դասերը, մնա-
ցածները հոգալով արմաշական հին վար-
դապետներու միջոցաւ: Յարութիւն կ'ըն-
դունուի իսկոյն այդ դասարանին մէջ, եւ,
տարիքով աւագագոյնը լինելուն համար
մասնաւորաբար, կը նկատուի պարագլուխ
իր ընկերակիցներուն, «առաջինը առա-
ջիններուն», ինչպէս պիտի լսեցինք յետոյ:
Սկիզբի օրէն՝ արժեցուցիւր էր ան իր այդ
դիրքը: Երբ վերակացու վարդապետը ա-
ռաջին անգամ ներս իր ընկերներուն քով
տարեր էր զայն, զեռ գաւառի զգոծուն
պարզագոյն ու կարմիր գօտին վրան՝ իր
սեղանին առջեւ կիցած՝ սփրալիք սեղերձ
մը ըրած էր ան անոնց, տեսակ մը մուտքի
ճառ, որ յարգանքով ունկնդրուած էր իր
աշակերտակիցներուն ամենէն չարաճճի-
ներէն նոյն իսկ:

Գոհ էր. զի իր միջավայրին մէջ կը
զգար ինքզինքը:

Այդ գոհունակութիւնը ամենուն եւ իր
մէջ աւելի կը շնչուուի յաջորդ տարին,
1890ին ունան, երբ կազմուած երկրորդ դա-
սարանին հետ Արմաշ կը հասնէր Եղիշէ
Վրդ. Դուրեան, իւր փոխ տեսչաւ ուսում-
նարանին:

Յարութիւն, որ, Դպրեմանք մտած
օրը, իրեն հետ բերած էր հայերէնի, թուր-
քերէնի, կրօնական, եկեղեցական, ազ-
գային եւ արտաքին ուսմանց բաւական
պաշարի մը հետ, Փրանսերէնի եւ անգլիե-
րէնի եւ ծանօթութիւն, Դպրեմանքեան
իր ուսանողութեան առաջին տարիին մէջ
լայնօրէն ունեցաւ պատեհութիւն հիմնա-
ւորելու զանոնք, բայց անգլիերէնէն՝ որ
այն ատեն չկար այդ Հաստատութեան լի-
զուաց մէջ: Այնպէս որ 1890ին, երբ Դուր-

եանի գալուստովը կրթական և ուսումնական ծրագրին գործադրութիւնը նոր զարկ մը կը ստանար հայագիտական և բանասիրական ուսմանց աւելի շնչոտեալ ընդարձակութեամբ, ինք տմինէն աւելի պատրաստուած ուսանողներէն էր, օգտուելու համար թափ ստացած այդ յառաջդիմութիւններէն:

Ամէն ինչ յաջող տնցան իրեն համար

մինչև 1892ի Օգոստոսը, երբ կ'աւարտէր աշակերտական շրջանի առաջին եռամսակը: Հակառակ իր քիչ մը հիւանդագին կազմուածքին՝ առկայքը յոգնութեանց, դասական և ինքնակամ պարտականութեանց ամբողջ խոնջէնքին, վաճական կեանքի կրօնական, ընկերական և նոյն իսկ աննդաման խիստ կենցաղականունին, քանիցս հիւանդահանքով և անկողին իյնալով հանգերէ:

(Շարունակելի)

Գ.

ԻՐ ԿՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՅԵԱՑԻԸ

«Աստուած հարցն մերոց» — այս յանկերգը Եկեղեցւոյ ամէնօրեայ օրհներգութեանց, իբրև յատկանշութեամբ, երեք բառի մէջ, քրիստոնէի մը հաւատոյ առարկային, կը բարեցուցէ բովանդակ ուսուցումը, կը բռնական աշխարհայեացքը Հոգեւոյն Տ. Բարգէն Վեհ. Կաթողիկոսին:

Անշուշտ մանկականութիւն մը չէ որ կը մտնենք՝ երբ Հայց. Եկեղեցւոյ երակներէն աւելի ներս՝ ոսկորներուն մէջ չըջան ընող մտայնութիւն մը, որ դարերու հոսումովը անխցելի առուններ բացած է, կը վերագրենք անձի մը, ասոր մտքին յատկանշականութիւն մը տալու անով: Այլ. վասնզի նախ՝ պզտիկ արժանիք մը չէ արդէն ինքն իրեն Եկեղեցիի մը և որոշ ժամանակի մը զաղափարաբանութեան դիմագիծը իր անձին և գործին մէջ խտացնելով պատկերելը: Եւ յիտոյ — և այս երկրորդ կէտին է որ կարեորութիւնը կ'ուզենք տպաւորել — հաւատալիքներու ամբողջականութեան մէջ աւտու տարրի մասերուն, այս կամ այն կողմերուն վրայ դրուած մասն է որ կը գծէ անձի մը աշխարհայեացքին ինքնուրոյն նկարագիրը: Նարեկացի մը ինքզինքն է՝ վասնզի մեղքի դիտակցութեամբը այրող ոգին է մեր Եկեղեցւոյ սուրբերուն մէջ: Շնորհալի մը ինքզինքն է՝ վասնզի Աստուծոյ արարչութեան, նախախնամութեան, սիրոյն երգին է յատկապէս: Եւ այսպէս՝ բոլոր միւս գործիչները Աստուծոյ և Եկեղեցւոյ — անշուշտ իւրաքանչիւրը իր համեմատական աստիճանին վրայ դիտուած —

իրենց մասնաւոր սիրական լարն ունին հենչեցուցած՝ քրիստոնէական էջմարտութեանց բազմադի նուազարանին վրայ:

Եկեղեցւոյ հաւատքին, անոր հոգևոր կեանքին տարբերուն վրայ բան մ'աւելցնելը կամ անկէ բան մը պակսեցնելը չէ՝ որ կուտայ նորութիւնը, ինքնայատկութիւնը անոր գործիչին ուղղութեան: Այլ այդ կեանքի ճամբաներուն վրայ՝ կարգ մը արահետներու ուրիշներէ աւելի մաշեցումն է որ կը շինէ ուղեգիծը անձերու կեանքին: Եւ ի վերջոյ պէտք է ըսել թէ անհատներու թանձրացուցած, խորացուցած, կարծրացուցած այդ գիծերուն միջինն է որ իր կարգին կը շինէ Եկեղեցւոյ կեանքին գիծը, ուղեգիծը — անշուշտ միշտ մարդկային պարունակին սահմաններուն մէջ:

Վեհափառը եռանդուն, նախանձայոյց, նուիրեալ, հաւատարիմ ծառան էր մանաւանդ օմեր հայրերուն Աստուծոյն: Կը հաւատա՛ր Աստուծոյ — գրուած շեշտը կ'ազատէ այս խօսքը մէկ կողմէ տափալ և միւս կողմէ խայթող իր հանգամանքէն —, կը հաւատար մեր հայրերուն, որ է հայութեան անցեալին, կը հաւատար մեզի, որ է հայութեան ներկային: Եւ այս բոլորը, առանց մանր քննելու, իր կողմէ կը նկատուէին նոյն բաները: Ուրիշ խօսքով՝ կը հաւատար մեր անցեալէն դէպի ապագայ երկարող մեր ճակատագրին, որ անշուշտ Աստուծո՛վ սկսած՝ Աստուծոյ պէտք էր յանգէր:

Քրիստոնէական Եկեղեցիները, զարաշրջաններ, և անձեր իսկ իրենց հաւատքի

ծնւեալն ունին. իրենց հաւատքը ըմբռնելու ե կայն կիրարկելու եղանակները: Հոգեկան կեանքի նոյն իսկութիւնը՝ տարբեր ժամանակի ե պայմաններու մէջ՝ ներկայացման բազմազան տարբեր ձեւեր կրնայ ստանալ: Վեհափառին հաւատքը հաւատալիցներու վրայ ցնսած հաւատքի մը ձեւն ունի եւս լիւի:

Այդ ձեւը առած էր ան իր ժամանակէն: ԺԸ. ե ԺԹ. դարերու Եւրոպական արդիականութեան շտա ուշ մնացած մոտքը մեր ազգին ե Եկեղեցւոյ կեանքէն ներս՝ ստեղծած էր այդ ձեւը: Այդ ձեւը ստեղծուեցաւ՝ կարծրութիւն մը, ընդդիմահաւութիւն մը տայու համար մեր քրիստոնէական հաւատքին պատենազուրկ բանաւորական միջուկին, մեր անպաշտպան ու մերկ մնացած կրօնական դիալէկտիկային, որուն վահանը փշրուած էր, գէթ մերիներուն ներքին ու չարագարացուած համոզումներուն մէջ, արեւմտեան «գիտութեան» հոգիներուն բերած հարուածներէն: Նախապատերազմեան յիսնամեակը, որուն ապրող վիճակն ունինք մեր մէջ, ե որուն կարկառուն դէմքերէն մէկն էր նաեւ հոգեւոյս Վեհափառը, ի՞նչ ճիշդ չիտփեց ազգայնական զաղափարաբանութեան մը վրայ հիմնուած վարդապետականութեամբ մը (dogmatisme) — անծանօթ բոլորովին մեր նախնիքներուն, իր նոր ձեռով ե տարրոգութեամբ — փրկել հայութեան հոգեկան կեանքին չէնքը:

Յաջողեցա՞ն, ակնկալելով էին յաջողիլ, բայց այդ չէ խնդիրը: Խնդիրն այն է՝ որ զմայելի ճիշդ մը ի գործ գրին Արմաշի առաջնորդութեամբ կազմուած եկեղեցականներու խումբին պատկանող կարկառուն դէմքեր, որոնցմէ մեծագոյն մասը արդէն իսկ անցած է այս աշխարհէն, ե որոնց մեծագոյններէն եղաւ հոգեւոյս Վեհափառը:

Անոր ամուր հաւատքը իր Եկեղեցւոյն հաւատալիքներուն վրայ, որ ամբարափայլ կը շողար նոյն իսկ աշխարհի — իր ժամանակին — ծնախապաշարուած կոչած բաներուն ենթակայ կարծուելու երկիւղին տակէն իսկ, անխորտակելի դիմացկունութիւն մ'ունէր: Կը սիրէր ականարկել միշտ «արդի գիտութեան», բայց ինչ որ արժէք ունէր իր հոգիին արտայայտութիւններուն մէջ՝ այն պայծառ, անսեթեւեթ, ուժգին, զանգուածեղ վստահութիւնն էր գոր ունէր իր

հայրերէն, իր Եկեղեցիէն, իր Աստուծոյն աւանդուածին ճշմարտութեան ե փրկարարութեան վրայ: Երբ հարցը կրօնական ճշմարտութեան մը վրայ էր՝ «աս աւ էր», «Շատ բաներ կարելի էր ըսել այդ մասին», բայց ինչ որ պէտք էր ըսել՝ այն էր ի վերջոյ գոր ըսած էին Աստուած ե մեր հայրերը:

Երջանիկ պարագան այն եղած է որ Վեհափառը կ'ապրէր վստահութեան այդ գետինին վրայ: Կ'ապրէր հոգեկան, կ'ապրէր նախանձայուզութեամբ, Հակառակ սուտարդիականութեան մը պահանջներուն, — զորս կարծես տաժանազին կը զգար երբեմն — գիտէր անցնիլ անոնց վրայէն կուխիւ համար հոն՝ ուր գետին մը կար գաւրերէն ամբողջուած ու հարկուած, որուն վրայ ինչ կ'ապրէր, կը կենար խորիստ ու տիրական կեցուածքով մը, քաջ հովիւի մը նման:

Ձեւերքին կեանքս բացատրութեան վրայ դրած իր շեշտը, շեշտն էր գրած քրիստոնէական ամենամեծ պարտականութեան վրայ, որուն անշուշտ հաւատարիմ էր ինք: Իր կեանքը ապացոյցը եղաւ անոր: Շատ բաներ կը նշանակէր իրեն համար այդ Ձեւերքին կեանքս, որ իւրեք կը կազմէր յաճախ իր խօսքին ե գործին, որով կը հասնէր ամէնուն ինք, այնպէս ինչպէս էր:

Բարեպաշտ, երկիւղած, չափաւոր խնտակրօնութիւն պատուիրող մը երբեմն, Վեհափառը հաւատացեալ հոգի մըն էր բառին իսկական իմաստով ե այդ հոգիին շունչին ներքեւ գտնուողներուն համար, իր աշակերտներուն ու իր հօտին անդամներուն համար, ստուգութիւն մըն է այս հաւատաւումը: Հաւատացեալի իր պարզ հոգին էր որ իր մէջ կարելի կ'ընծայէր երջանիկ միացումը քաղցրութեան ու խստութեան, ժպիտին ու սաստիկ:

Վեհափառին նուիրումը իր «հայրերուն Աստուծոյն» կը խօսի իր հօտին ե իր աշակերտներուն այսօր ալ, վաղն ալ, անոր նոր օթեվանէն որ յերկնս:

ՏԻՐԱՆ ՎՐԴ. Ն.

ԽՕՍՔ ԻՐ ՀՈԳԻՈՅՆ ՀԵՏ...^(*)

Միայն մենք՝ լոկ երկուրս չէինք, երբ՝ այն օր,
Հեսիոսն ետեւէդ կուգայինք մըսացնոր.
Ո՛չ ալ սոսկ ամբոխն հոծ, որ, ինչպէս գէտ մ'ահեղ՝
Իր ջրանցքին մէջ խորունկ, կը դողար խելայեղ:

Ետեւէդ կուգայինք մինչ՝ խռովի այդ պահուն,
Երազի մէջ իբրեւ՝ ներսէս՝ ցունց մը անհուն
Երկսանեակ թելեր զոյգ ինծի ցոյց տուալ յանկարծ,
Որ հաղիդ նաւը մութ, ձեռներէ վերամբարձ,
Կը հրէին արցունքի ծովուն վրայ, հեզասահ:
Մէն զոյգին կը շնչէր մէջ հոգի մը անմահ...

Ա՛հ, հանչցայ ես զանոնք, հոգիներն այդ ամէն,
Եղբայրներն մեր բոլոր, Սահակէն մինչ Շահէն,
Որ եկեր ու պատեր էին շուրջը մարմնոյդ,
Յոյց տալ քեզ յաւերժին հանապարհը անոյթ:

Երբ թափօրը մահուան՝ հասաւ բակն այն մեծ, լուռ,
Ուր, օրհնուած արոյրին դողանջին տակ զրիւր,
Շրտաւած մարդիկ հոյլ հոյլ էին խրոնրւեր,
Զերդ հօտ մ', ոյր զարնրած է հովին անձնրւեր,
Ու երբ ներս տարին Քեզ՝ սիրտն հեծֆն, արցունքն
Աչկերու, ճրագներ եւ բուրվառուած անոյց խունկն՝
Յարկէն սուրբ տաճարին, ուր սուգի շուրջներուն
Տակ լրուիկ կուլային պատշոյզները պըլպըլուն,
Երբ դէպի բեմ ամէնքս քու շուրջդ առինք քայլ՝
Ինձ թուեցաւ հոն տեսնել, ա՛խ, տեսիլ հոգեզմայլ,
Երկուսեք խորանին նըշուելն անգայտ, նուրբ,
Մեր երկեակ Հայրերուն դէմքերուն օծուն՝ սուրբ,
Փըրկարար խորհուրդին՝ մին բաժակն ի ձեռին,
Միւսն Հոգւոյն զըշուրթեան սրբալոյս աղանին:

Միայն մենք, լոկ երկուրս, չէինք, երբ, այն օր
Կուգայինք հեսիոսն ետեւէդ, սրգաւոր:
Ամէնքս, Հայր ու որդի, եղբայրներ համախումբ,
Քեզի հետ էինք, Վեն, կազմած շուրջդ ակումբ.
Մենք՝ շուրջն տակ մարմնոյդ, իսկ հոգւոյդ լոյսին մէջ՝
Անոնք բարձր բըռնած Հաւատքին Զանն անեւջ:

Թ.

(*) Իբրեւ ի բերանայ իր երկու ընկերակիցներուն, Գ. Գուրոյ Նախկին և
Երուսաղէմի ներկայ պատրիարքացի:

ՀՈԳԵԿՈՐ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿԸ

Վեհաշնորհ Տ. Տ. Բարպէն Ս. Կաթաղիկոսի վստճանումը անդամանելի մեծ կորուստ մըն է Հայ Եկեղեցիին ու ազգին համար, մանաւանդ Անթիլիասի նժգեհ Աթոռին, որուն վերակազմութեան համար տքնաջան ու սրտսնուէր աշխատանք թուփեց: Հայ Եկեղեցին ու ազգը իրմով կը կորսնցնեն քաջ հովուապետ մը, ազգասէր հայրապետ մը, նուիրեալ գաստիարակ մը, հոգեկից բեմասաց մը, և Կիլիկիոյ պանդուխտ Աթոռն ալ կը կորսնցնէր հոգեհոսնդն ու բոլորանուէր յայտողէն:

Իր բովանդակ կեանքը նուիրումի, զուգործութեան եւ անդուլ վաստակի ընթացք մ'իզու անընդհատ, 1890 թուականէն սկսեալ, երբ Արմաշի Դպրեվանքը աւարտելով եկեղեցականութեան Ս. Կոչումը կ'ընդունէր, և Հայ Եկեղեցւոյ սրբալոյս միւռոնի աստուածային օծումը կ'ստանար իր մարիժ ճակտին վրայ՝ Օրմանեան Ս. ի ձեռքէն, իւրեւ երկացադոյն ուխտեալը Արմաշ, այն օրէն վերջ իր կեանքը համակ աշխատանքի ու անձնուէր գործունէութեան ուղի մ'իզած է: Ժառանգած ըլլալով իր մեծ վարդապետներու շնորհքներէն, — Օրմանեան Ս. էն անխոնջ աշխատողի, ու Հայ Եկեղեցւոյ և ազգային պատմութեան խուզարկու պրպտողի, եւ հայ ազգին ու Եկեղեցիին գոհարեբող ծառայողի ոգին, իսկ Դուրեան Ս. էն՝ նուիրեալ ուսուցանողի և վեհ ներշնչումով առինքնող քարոզչի օգին, միշտ բարձր պահեց անոնց ծառայութեան ու նուիրումի գրօը, և ընթացում անոնց շատիղէն՝ անսայթաք զընացքով:

Ըլլալով վարդապետ Հայ Ս. Եկեղեցւոյ, յամենայնի արգարացուց այդ աստիճանին բոլոր բարի և գեղեցիկ շնորհները. վարդապետ և ուսուցիչ միևնոյն աստիճանի ամէն վարդապետ ինքնին ուսուցիչ մըն է Աւետարանի գաստիարակութեան: Իր կեանքը նուիրուեցաւ աստուածային ճշմարտութեանց ու խորհարկներու ուսուցման և տարածման, թէ՛ Եկեղեցւոյ Ս. Բեմէն, ուր մանաւանդ ի յայտ կուգար իր

առինքնող ու ներշնչեալ հոգին, և թէ՛ ուսուցչի նուիրական սեղանին առջև, ուր ան իր սիրելի աշակերտներուն կը ջամբէր իր մտքի, սրտի ու հոգիի շնորհքները հաւասարապէս, այնքան սիրագործով ու հայրագութ շուիրումով, վասնզի, իրեն համար իր ուսուցումը միայն գիտութեանց եւ իմաստասիրական տեսութեաններու յօրինումք մը չէր, այլ, մտքի, սրտի ու հոգիի ներգաշնակ զարգացում, դաստիարակութիւն, նկարագրի կազմութիւն, եւ ասանողի բնածին հոգեւոր կարողութեանց ու յատկութեանց ուղիղ բարգաւաճումը: Ամէն բանէ առաջ հոգիի ու սրտի մարդը կ'ազդէր շինել աշակերտին մէջ, քան թէ մտքի ու իմացութեան անհատը. կը փափաքէր որ ինքնաշխատութեան և մրտածման զարկ տային իր աշակերտները. կը սիրէր անսթեքեթ, անկեղծ հոգիները, ինքն ալ մեծ տիպար մը անկեղծութեան և նուիրումի: Գիտութիւն, հմտութիւն և ուսուցումի բոլոր կերպերը միջոցներ էին իրեն համար՝ աշակերտին մէջ հոգեւոր մարդը կազմելու. ամէն ինչ անոր ուղղուած էր իր մէջ. սակայն միևնոյն աստիճան, բնածին ոգի իր մեր անցեալ փառքերուն, մեծ գէմքերուն և ազգային գանձերուն, կ'ազդէր որ իր աշակերտները քաջ ճանչնան ու մօրենին զանոնք: ու ներշնչութիւն անոնցմէ: Ս. Լուսաւորչի, անմահ Ս. Սահակ-Միւրաթի, Ս. Ներսէսի, Շնորհալիի, Խրիմեանի եւ այլոց, եւ զեւ Հայ Եկեղեցւոյ մեծ վարդապետներուն եւ պաշտպաններուն պաշտամունքն ունէր, — Մանդակունիի, Օձնեցիի, Նարեկացիի, Լամբրոնացիի, Գր. Տաթևացիի, Պարոն-Տէրի, Կոլոտի, Շըղ-Թայկերի և ուրիշներու:

Ուսուցչական իր ամենէն արդիւնաշատ գործունէութիւնը ունեցաւ Երուսաղէմի մէջ, Արմաշէն վերջ, որու զպրեմանքի տեսութիւնը վարեց ժամանակ մը, իր նախասիրած ու զասուանողած ճիւղերն էին. Ս. Գիրքը, Աստուածաշունչի ներածութիւն եւ մեկնութիւն, Հայ Եկեղեցւոյ պատմութիւն, — որուն ծրագիրը կազմած էր եւ մեծ մասը գրի առած — Աստուածաբանութիւն, Ընդհ. Եկեղեցւոյ պատմութիւն, Եկեղեցական կանոնագրութիւն (Droit canonique), Եկեղեցական տոմարագրութիւն, որուն ձեռագիրը ար-

ժանի է տպագրութեան, իր ամենաօրինակի գասերէն մին էր նաեւ գրարարը, դասական ասկեղնիկ հայրերէնը, զոր քաջ գիտէր եւ որով կրնար դիրքութեամբ գրիլ:

Իր երեւել Ժնոս Երեւանի մէջ ալ ինչ հոգեկան կը սիրէր իր աշակերտները, որոնք փոխադարձ որդիական անհուն սէր ու յարգանք կը տածէին իրեն հանդէպ: Հակառակ իր տկար ֆիզիքականին որ վտանգաւոր գործողութեան մը ենթարկուած էր պատերազմի ատեն, այժմ, հակառակ իր տէր քաջասիրտ կազմին, շատազուարթ էր ինքը, երբ դպրոցի աստիճաններէն կը վերելար դէպի դասարան, իր զոռ ձայնը կը թնդացնէր գաւիթին կամարները և անկեղծ ու կոկորդալի խնդուքի և քրքրալի ծիծաղին ձայնովը կը լեցնէր միջոցը, երբ հանդիպէր տեսչին և կամ ուսուցչին ներքէն միոյն, ու խօսակցէր անոնց հետ, ներս մտնելով դասարանին սեմէն, գիրքերու խաւած մը իր անութիւն տակ, կայտառ ու առօրյ, զուարթածայն շողջոյն մը կ'արձակէր՝ զուարթութեամբ համակելով իր աշակերտները:

Իր դասաւանդութիւնը հոգեկան ու մտաւոր իրական վայելքի պահեր էին մեզի համար. իր զուարթ քառերէն ու ինքնահոս, սրտազին խօսքերուն ընդմէջէն տիրէր իր արտաբերութեամբ քան մը կը հասէր, — սէր ու գոթով, շնորհ ու զգացում — դէպի իր աշակերտներուն ինքնամատոյց սիրտները, որոնք յաճախ կախուած կ'ըլլային իր ժպտագին նայուածքէն, երբ մանաւանդ ա'յնքան վերաւայաց ու վսեմաշունչ կը խօսէր ուստուածային ճշմարտութիւններու և Հայ Սկզբնական լուսաւաճանչ փառքերու ու զէմքերու միայն:

Երեսուցէ մի մէջ ամենայն անձնութեամբ և անթիրի կանոնաւորութեամբ կատարեց ուսուցչի համեստ, և սակայն իրեն սիրելի պաշտօնը, հինգ տարիներ շատուակ, միեւնոյն ատեն պայտառացնելով Ս. Յակոբի բմբ իր կրակալուրդ և հոգեշունչ քարոզներովը, և վառելով ձմեռի ջուրը իր գրչի լոյսովը, իր սիրելի ուսուցչին՝ Դուհեան Ս.ի հետ սրտակից ու գաղափարակից գործակցութեամբ:

Իր ցանած բարի սերմերը Ս. Յակոբի խնկարայր, բանաւոր անդամատան մէջ՝ բուսան, ուռնացան ու հունձք տուին, և

իր հոգեները վաստակը արդիւնաւորութեամբ, մեծ հրճուածք պատճառելով իր անկեղծ սրտին: Այլևս իրաւամբ կրնար ըսիլ. «Ահաւանակ ես եւ մանկունք իմ զոր ես ինձ Աստուած»:

Սրտով հոսեց իր իտէալն էր, իր անկեղծ իղձն էր՝ որ Երեսուցէ մի Ս. Յակոբեանց Աթոռը հասնի իր պատմական բարձր դիրքին, եւ կարելի ըլլայ ըսիլ ձմեռէն ի Սիսեմ ելցնին ունենալով հոգեւոր ու մշակութային առաջնորդողի վսեմ դերը:

Ապա, մեկնեցաւ Անթիպատ, վասնզի հոս իր պարտականութիւնը անթիրի կատարած էր, ու Աստուծոյ կամքին ու իր կոչումին հնազանդ՝ գնաց հոն, ուր կը կանչէին զինքը աւելի վսեմ ու նշխարական պատասխանատուութեան մը, եւ հոն ալ սկսաւ իր անձնուէր աշխատանքը, ոչինչէն վերազգացնել կիւրկիւր նշագնէ կաթողիկոսական Աթոռը՝ հիմնեց Դպրեմանքը, ու թէ և բազմազարդ հայրապետական գործերով, ուզեց ժամանակ գտնել զարձեւող նշխարներու դաստիարակութեան գործին, և հոն ալ սերմանեց իր սրտի, ու մտքի բարի հունտերը, որոնք, հակառակ տեղւոյն աննպաստ կիւրմային, անհեցան ու պողպատեղիքներ. սակայն, իրեն զլացուցեալ վայելել իր անդուլ ջանքերուն արդիւնաւորման հոգեկան բերկրանքը, ի կենդանութեան, և իր աշքերը փակեց, տառապալից կեանքի մը, բազմաբղիւն ու բեղուն գործունէութեան մը անթառամ յիշատակը թողնելով իր սիրելի Եկեղեցիին, ազգին ու հոգեծին զաւակներուն սիրտին մէջ, Յիշատակն արդարեւ օրհնութեամբ եղիցի՝ անմահութեանց Տէրը թող իր ամբիջ հողին հաւաքուցանէ ի լոյս երեսաց իւրոց, ընդ երանելի Ս. Հայրապետան, որոնցմէ մին էր ինքը, իբրեւ առաքելաշնորհ հայրապետ մը:

Որդիական անկեղծ սիրով ու երախտագիտութեան անհուն զգացումով կը խոնարհինք իր տնթառամ յիշատակին առջեւ: Յարգանք եւ հանգիստ իր ամբիջ հոգեւին:

Երեսուցի

Ս. Ս. Ս. Ս. Ս. Ս.

ԱՆԿԵՂԾ ՀՈԳԵԻՈՐԱԿԱՆԸ

Մեր օրերուն երբ ամէն ինչ ստէպ քօղածածուկ, լպրծուն և հեշտ ուղիներէ ընթանալու կը հակամիտի, երբ անկեղծութիւնը միամիտ՝ չըսելու համար անմիտ՝ կը նկատուի յաճախ անձնական միտումներ միայն հետապնդել գիտցող այս աշխարհի որդիներէն. երբ վերջապէս գաղափարները այնքան զիրար և կը խաչուին, և արբութիւնները այնքան հեշտ կը վաճառուին ամենաւերջ, ծանօթ եւ անձանթ հրապարակներու վրայ. անկեղծութիւնը ոչ միայն յատկանշական, այլ և հազուադէպ իրականութիւնը կը դառնայ կեանքին, կազմելով է՛ն թանկագին առաքինութիւնը քրիստոնեայ մարդուն:

Ողբացեալ Տ. Բարգէն Կաթողիկոս մին էր այն անկեղծ ու բարի հոգիներէն, ուր կեղծիքին ժանդը իր աւերը չէր գործած երբեք: Անկեղծ էր ան իր ներքին կեանքին մէջ ինքն իրեն հանդէպ, անկեղծ՝ իր ընկերական շրջանակէն ներս, անկեղծ մանաւոր իր հանրային կեանքի ընթացքին: Բոլոր անոնք որոնք իր հետը ըլլալու, և էր հետը ապրելու բախտը անհնգած են, զգացած ու շօշափած են իր մէջ նկարագրի այդ գիծը, որ չընտուած դիմագծի մը հանգամանքը կուտար իր բոլոր արտայայտութիւններուն:

Կային անշուշտ ոմանք, պոյամանադականութեան ու կեղծիքի սուտակապաս կամակատարներ, որոնք չէին ախտօծեր իր մէջ շեշտուած նկարագրի այդ գիծէն, և ուրիշներ, որոնք չէին հանդուրժեր այնքան իրապաշտ ու ցնցիչ կերպով յայտնաբերուած ճշմարտութիւններու. բայց բոլոր անոնք որ ճշմարտին ու վսեմին նուիրակաւորութիւնն ու նախանձախնդրութիւնը աւելին տակաւին, բոլոր անոնք որոնք էաւկանն ու անհրաժեշտը երկրորդականէն տարբարելու զգայարանքը ունէին, առանց չգիտեալ երբեք ոգին տառին, և ձեւը խորքին հետ, անոնք կը սիրէին զինքը, իր մէջ գաւանդելով, թերեւս նուազ արուեստագործուած, բայց ուղիղ մարզը, բարիքին

ու վսեմին նախանձայայտ անկեղծ եկեղեցականը:

Իր անկեղծութիւնը ստացիկ չէր, նման անոնց, որոնք յանուն որդեգրուած գաղափարի մը կամ պարտականութեան կը խիզախին, յանձնարարուած պարտքի մը սիրոյն լոկ. որոնք աւելի կ'արտայայտուին քան թէ են իրապէս, շլացնելով խարդախուած կեանքի իրողութիւնները նուազ ըմբռնող միամիտները միայն, ապսպրուած ու աժան տյգ առաքինութեամբ, գործելով այս կերպով մեծագոյն կեղծիքը՝ յանուն անկեղծութեան: Իր անկեղծութիւնը չէր նաև անոնք, որոնք օրէնքի խաշորացոյցով միայն կը զննեն կեանքի անհամաչափութիւններն ու բիծերը, և կուտան իրենց հեղինակաւոր վճիռը, կրաթորական կերպով միայն հաղորդակցի ըլլալով կեանքի նուիրակաւորութիւններուն:

Իր անկեղծութիւնը, ընդակից էր և վարակիչ, խայթող բայց բուժիչ, դառն բայց օգտաւէտ. իր անկեղծութիւնը, մտարկող բայց հայրական, կը ծնէր է՛ն առաջ հոգեւին զգացումած վիշտէ մը անազալ իրեններուն, որոնք կը խորհէր թէ կը զակաւտէին ստէպ թիւր և մօլար ճամբաներու մէջ: Այս բոլորին համար նախանձայայտ և օգտակար հանդիսանալու ձգտումը աւնցող իր բոլոր օգին և կը մորմոքէր և կը ցատկոտէր, և առանց պայմանադրականացածութեան և շողովի կ'ըսէր իր ըսելիքը երբեմն ուսմբի մը ուժգնութեամբ, և ստէպ խարանի մը մրմուռով, վստահ՝ թէ թունաւոր վէրքը կապելով միայն չի բուժուիր, և թէ անհրաժեշտ է զայն խարիչ ստէպ շամփուրով. ինչ փոյթ թէ դարմանը կակծեցուցիչ հանգամանք մ'ունենայ, ախտաճանաչ բժիշկը վէրքը բուժելու մտաւնեցով միայն համակուած կ'ըլլայ, և միւս երկրորդական պարագաները զինք շատ չեն շահագրգռեր: Ինչ փոյթ նոյնիսկ եթէ ամոնք կնճռոտին եւ ուրիշներ մաղձոտին իր այս անկեղծ ու սրտառայարտայայտութիւններուն համար, ճշմարտութիւնը անմիտներն ու խօթմիտները կը վերաւորէ միայն, եւ երբեք ուղիղ եւ առաքինի մարդիկ, որքան ալ որ անիկայ արտայայտուած ըլլայ իրապաշտ ու խայթող ձեւի մը ներքեւ:

Այս տեսակէտէն՝ անիկայ կը դատուէր մեր եկեղեցւոյ այն քարոզիչներէն և գաւ

զափարախօսներէն, որոնք հանրութեան գաթութեանը եւ պարտազանցութեանը կը նային նուազ բծախնդրութեամբ, խնայելու համար անոր իր սայթաքումներուն մէջն իսկ, ատով պապացուցանելու համար կարծես զազափորին և ճշմարտութեան նախանձախնդրութենէ և սերտօրէն փորած լըլլալու իրենց թերին, և առաքեալի մը ինքնագոհութիւնն ու հաւատքը չունենալու իրենց հիքութիւնը: Եւ այդ վերապահումը որ խոհեմութիւն կը յորջորջուի. որդիինք է մտածումք և զգացումք ներշնչումք, և հոգիի վախկտութեան:

Անարուեստ ու ցնցող էր իր անկեղծութիւնը, պարզ և հայրական էր իր վերաբերմունքը հանդէպ իրեններուն, և առիկայ արգասիքն էր այն զաղափարամտեանին, որուն նուիրումը սպասաւորը եղաւ ինք տարիներով, և ճշմարտ առաքեալի մէջ նախանձախնդրութեամբ քարոզեց սաստեց եւ յանդիմանեց բոլոր առնեք, որոնց կեցուածքը խոտոր կը համոտար ճշմարտութեան, որոնց մէջ աշխարհիկ նկատումները կը գերակշռէին ճշմարտիկն հանդէպ իրենց ունեցած պարտականութիւնը:

Անկեղծ ըլլալ. ամենէն գոտար և քիչ անգամ հնարաւոր բանը հանրային և գաղափարի մարդուն համար, երբ ան կոչուած է միակ ուղղութեան մը առաջնորդել բոլոր բացասական և հակամարտ տրամադրութիւնները ամբոխային հոգեբանութեանց, անկեղծ ըլլալ. երբ գիտես թէ այդ կերպով շուրջիներդ կը զինուին քու զէմդ. անկեղծ ըլլալ ի գին ամէն զոհողութեան յանուն գաղափարին և յանուն սկզբունքին, ստիպուել շատ անգամ ատել զանոնք որոնք բարեկամներ և զինակիցներ էին քեզի, այդ կերպով խնայելու համար ճշմարտութեան, գիւրիին չէ անշուշտ:

Ողբացեալ Տ. Բարբէն Կաթողիկոսը մին էր այն հազուադէպ անձերէն, որ քիչ անգամ փնտռեց անձնական նկատումներ իրեն վստահուած իր բարձր առաքելութեան և կոչումին մէջ. յարգանք իր անբիծ անունին և յիշատակին:

ԵղիվԱՐԴ

ԱՇԽԱՏԱԻՈՐԸ

Շարժումը որ, կանխող դարու վերջին քառորդին, ծնունդ առաւ արեւմտահայ մը՝ շակոյթին եղբորէն սրտառուչ պատմութեան մէջ, մեծ իր գիծերուն վրայ այլեւ ինկած է սեւեռումի: Դեղիցի բայց տըրտում փառքի կէս դար մը, որ մեր հկեղեցիին տարեգրութեանց մէջ օր մը պլաի զոգակշռուի թերեւ մեր մեծագոյն ստեղծումներուն:

Անոր պաշտօնական որակումը (արմաշակումը) ինչպէս կ'ուզեն ումանք) արդէն կ'արժէ աւելի քան պատմական դարձած, ըսել կուզեմ թանգարանցու տարազ մը. քանի որ դեռ անաղարտ կը պահէ իր դիմագիծը, ներշնչումի աղբիւր ու կարգաւոր հանդիսանալու աստիճան ուրիշ սերունդի մը, այլոյսարդար հոգեբանութեամբ բայց խորքին մէջ սպասարկու նոյն մտայղացքին:

Կրօնական ու վարչական առաջնորդութիւններով սկզբնադրուած այդ գործունէութիւնը շուտով պիտի ընդարձակէր սահման իր պարունակները, ընդգրկել կարենալու համար մեծ մտահոգութիւններէն մէկ քանին եղբարախտ սերունդի մը: Ան փոխանորդեց, բռնապետութեան օրերուն, մեծ նուաղումը մեր գրականութեան, ու, առանց յաւակնոտ տարադիմում, կեցաւ հաստատ՝ աղգային հարցի գետինին վրայ, նոյնքան համոզուած, զհարեբուող օրքան զինքը կանխող 1870ը կամ իրեն հետ տառապակից մեր յեղափոխութիւնը: Անշուշտ խառը են տարեբերութիւնները: Բայց աղբիւն չէ հոս ծանրանալու այն յատկանիշներուն՝ որոնք կը գատեն որդիները Սրուանմտեանցի մը կամ Բարբէնի մը:

Այդ շարժումը չարդիւնեց աղէտը: Չէր կրնար: Բայց աւելին է Տեառ զայն հեռուներէն: Ու, յարգանք անոր ստեղծիչներուն, տեսաւ իր զինուորները վտանգի բուպէին որոնք չզաւեցին իրենց կոչումին: Եպիսկոպոս, վարդապետ, քահանայ, ուսուցիչ, ինկան պայծառ, վճռական ու խաղաղ, ինչպէս ըրած ըլլալու էին մեր տարեգրութեանց մեծահաշակ՝ ինչպէ՛ս անանուն

վիտները, «պարեգոսաւոր» հրէցները, նահատակները էին ու խորհրդի կռիւներուն:

Նպատակէն դուրս է, սա քանի մը տողերուն մէջ, վերլուծուած մը փորձել շարժումին:

Անոր մեծ վաստակաւորներէն մէկուն, Բարզէն կաթողիկոսին տակաւին թաւմ հոգակոյտը պատճառ է սակայն որպէսզի սերունդներու գորգուրայից ուշագրութեան յանձնուի հիմնական մէկ յատկութիւնը, հասարակաց գիծը որով իրարու կը միանան փառապանծ ուղիղը Դուրեան Սրբազանի մը և այն համեստ ուսուցչին, որ մահուան շունչին մէջ իսկ ատեն էր գտած իր սպառը բերելու մեր միտքին: Այդ գիծը բոլորանուէր, գրիթէ կատաղի պաշտամունքն ա իշխանսնին: Գեղեցիկ գիրքի (*) մը մէջ, նուիրուած շարժումին գերազոյն զապանակին, ուրիշ աշխատաւոր մը, յուսուած տողերով ոգեկոչուած կ'ընէ այդ մտազմայլ տեսիլքին, երբ, այնքան քաղցրը, խանդաղատանքով կը պատկերէ իր զգայութիւնները մութը ոսկեղօծող պատուաններէն, որոնք գիշերին երեսին վրայ այդպէս նկարուած խորհուրդի տոխտակներու կը նմանին, և որոնց ետին աշխատանքը կ'երկնէր անդադար, «ցայգն ողջոյն», երբեմն առտունները մինչև:

* * *

Ու քիչերու մօտ, աշխատանքի այդ ոգին զգացած է այդ լրլուծութիւնը, այլամբօժ, վերաւորիչ, գրիթէ ետապաշտ նկարագիրը որքան ողբացեալ կաթողիկոսին մօտ:

... Մարդեր կան որոնց համար աշխատանքը իմացական պաշտօն մըն է (fonction), բարե գործածելով բնախօսական իմաստին մէջ: Որոնք, ով գիտէ ինչ նախասահմանութեանց դիտով, իրենց միտքը յարգարուած կը ժառանգեն, ու կ'իրացնեն իրենց շրջապատին մղուածները, զանոնք վերաբարադրելու համար գեղեցիկ բնականութեամբ մը, առանց հայածուելու: Ու, միշտ առանց տաքնապի, կը ճարտարպետեն իրենց դերն ու ճակատապիւրը, լայնօրէն նըպաստ գտնելով իրենց տուրքերէն, ու հաս-

կնալի, պայծառ կ'ընծային արտակարգ իրենց գործունէութիւնը: Ներդաշնակութիւնը կախարդ բանածն մը չէ անոնց ընդարձակ շնորհներուն համար: Միծ աշխարհակալները իրենց բանակներէն աւելի իրենց այդ նշանիկ տուրքերուն կը պարտին իրենց ազդեցութիւն արարքները: Ու փոխադրելով հարցը իմացքի կալուածին, մտաւոր վաստակին, Ներսէս մը, Ծնորանի մը, Լոյսլա մը, Բասթեռ մը ըմբռնելի կը դառնան նոյն լոյսին մէջէն: Նուազ տաքնապատ չեղած անշուշտ տանց օրերը: Բայց ուրիշ է մէկ ճակատի վրայ կուր, ուրիշ՝ ամէն ճակատէ գիմաւորածը: Վերի անունները կը պատկանին մարդոց ուրոնց խնայուեցաւ պայքարը իրենց անձնուրէն գէմ: Միտքի և կամքի այլապարար, թերեւ վերնապարար համարաշխուժութիւն մը պաշտպանեց անոնց գործունէութիւնը, այնքան գեղեցիկ արդիւնքներու տաքնորդելով անոնց աշխատանքը: Դժուար պիտի ըլլար զետեղել Բարզէն կաթողիկոսը այս մարդոց գծած աշխատանքի պատուանակին:

Ու կան դարձեալ մարդեր որոնց շնորհները շունեցան յորհանոսան բայց ներդաշնակ նկարագիրը վերիններուն: Բայց որոնցմէ մեզի հակուած արդիւնքը կ'ընէ մէկ հեռու չինկաւ: Որոնք բնութիւնէն կծած գին զլացուած պիտի կորզեն, բռնի, կատաղի, անդադրում գրոհով մը, ու ստիկա՝ երբեմն տղու իսկ սեղաններէն: Մըլտածարու, անհուն ըղձաւորութիւն որոնց զահաւորակ պիտի ըլլան պատըտըտած կամքեր, ստեղծելով տրդի մշակոյթին տմենէն սրտամմիկ տառաքները: Ու պէտք չէ մոռնալ որ, այս մարդիկը պիտի կուտին, ամենէն առաջ, իրենք իրենց գէմ, իրենց մտքին ու խառնուածքին հաստ ու հոգորճիրաններուն գէմ: Անոնք պիտի տաքնապին, ամենօրեայ ճշուամի մը տակ, իրենց միտքին թեւերը ազատապրել նիւթին, հաստին, սովորականին, արիւնէն ժառանգուածին այլապէս պարտըող ոստղէն: Անոնք պիտի պրկեն, պիտի ուժապատկեն իրենց ազգուն լարերը, «վերցնելու» համար, իրենց զրկուած անձնաւորութիւնները՝ իրենց մտաւորապարած գերիորուն ու շուքին: Ու դժնդակ սա նախաճառին համար պարտադրուած գոհողութեան հետ,

(*) Շնորհ Պատրիարք Դուրեան (Թ. Ն. Գ.)

պիտի արիանան, ստեղծելու աստիճան էրենց խորքերէն նոր աղբիւրներ որպէսզի դիմաւորեն ծով կարիքներ, որոնց հասկացողութիւնը ողողեր էր, տախտակարիւր էր գիրենք, երբ, երիտասարդ, զենացէն նոր դուրս ինկած, շփումի մտան զանգունածներուն խուլ ու խոր գծախտուութեան հետ: Ասոնցմէ՞ր, Միծի Տանն Կիլիկիոյ Աթոռակից կաթողիկոսը, որ կ'ուսելով մտաւ Յաւիտենութեան դռնէն: Թիրեա:

* * *

Արմաշ, Պոլիս, Մոսշ, Ամիրիկա, Պաղեստին, Սուրիա, ուր որ մեր պէտքերուն ձայնը կանչած է զինքը, դպրութեամբ եկեղեցի մտած ու կաթողիկոս անկէ ընդմիշտ հեռացած Բարգէշը հաստատական պատասխանով մը պաշտօնացած է իր ներկայութիւնը: Կարիքը դիմաւորելու սա խանդը, որուն աւելի դրական տարազը աշխատանքի մտուցցն է կ'ործեն, անոր մշտայժմէ, ամենուրեւն առաքելութիւնն է եղած: Մեր եկեղեցիին իր սպասին մէջ, խոնարհապոյն աստիճանէն մինչեւ անոր նուիրապետութեան գերագոյն կասարեւրէն մէկը, անիկա ճամբայ ըրաւ, աշխատող, անխոջ կրօնակներով:

Յետոյ: Ան քալած է յատակ, ամփոփ բոյց զնական մտատեսիլքէ մը ուռնջնորդուած:

Ու այդ մտատեսիլը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ պարզ ու խոր ներհայեցութիւնը, համայնական ողողութիւ մը իր մողովութիւն խորհուրդէն, իբրեւ դարաւոր պատգամ որքան միջօրեայ անալից իրականութիւն: Հայաստանեայց եկեղեցին անոր մտքին առջև պատմութիւն մը, յաջորդութիւններուն շրջան մը ըլլալուն չափ ու աւելի՛ այժմէական զաս մըն է որքան անահանջ դրօշ մը որ կախ մնաց մեր կործանումներուն վերեւ գարիւր ու գարիւր: Մեր եկեղեցին զգալու, մտածելու սա կերպը անոր մօտ կը նշանակայ հայոց հայրապետութեան վաղնջաւոր իմաստ(ասիւր)ութեան:

Այդ մտատեսիլին մղումին տակ է որ անիկա խօսած, ուսուցած, առաջնորդած, հեղինակած է, հաւասար եւանգով: Ու գրիչը մտաներուն՝ իջած գերեզման:

* * *

Աւելորդ եռասիրութիւն, մեռելները գովելը, Կրնայ ըլլալ: Բայց կեանքերը կը չափօին յաճախ պատանքին կանգունովը: Ու այդ կանգունը հեռու պատկեր մը չէ աշխատողին զխաւն:

Ասոր համար, սա քանի մը տողերը յիշատակին մարդու մը որ աշխատեցաւ աւելի քան կէս դար: Հաւատարմ՝ իր պատանութեան ուխտին և իր մեծ ուսուցիչներուն պատգամին: Որ իր համոզումներուն համար չփախցաւ պայքարէն եւ պատնէշին վրայ փակեց իր տառապահար, յուսածարաւ աչքերը:

Իր կորուստին սուգը իրարու կը միացնէ իր հիւսյողներն ու հակառակորդները յարգանքի ընդհանուր զգացման մը մէջ:

Ուղղաթիւնն ասկորներու:

Թ. ՕՇԱԿԱՆ

ԽՈՐՀԱՆՐԱՊ ԵՒ ԽՈՐՀ

ՈՒՐ Է ՀՇՄԱՐԻՏ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

Գիտնալը անհրաժեշտաբար չներադրեր ուղիղ սիրտ, ոչ ալ քառեւոր նկարագիր. ու դժբախտաբար չափազանց աղիւրակաւ է դարձած ճշմունչ որ հանճարին գեղեցկագոյն ծիրերը նախնորքեան ողորդի խորքի մը կամ քառուց մեծագոյն ապակումութեան վրայ է որ ստիպ կ'երեւին: Աստուած կտրծու մարդկային գիտութեան ճշմարտութիւնները անխօսեղն պատրաստ է իր քի՛ քառակումներուն և քի՛ քննալիներուն համար: Նոյն քանը կարելի չի ըսել սակայն կոնկրետ ճշմարտութիւններուն համար, զորս Աստուած զինքը սիրողներուն համար է պատրաստած:

Ասիկա բան չի քի անոնց սացութեան անճշտութեան հանճարի մարդերը, այլ քի ո՛չ հանճարը և ո՛չ գիտնալը այնքան քառաւոր չեն այդ մարդին մէջ, ինչպէս են միւս գիտութեան մէջ: Սերն է անհրաժեշտը: Սերն է միակ մեկնիչը Աւետարանի ճշմարտեանց: Այս աշխարհի իմաստութիւնը պարտւած է սիրոյ պարզութեան:

Ա. Վ.

Տ. ԲԱԲԳԷՆ Ա. ԱՅՈՈՒԱԿԻՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՏԱՆՆ ԿԵԼԵԿՈՑ

(ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՑՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԻՐ ՄԱՀՈՒԱՆ ՑԽՈՒՐ ԱՌԻԹՈՎ)

Բարգէն Ա. Կաթողիկոսի անակնկալ մահը բովանդակ Հայութիւնը շուարքի մատնած, կը դնէ զայն աղիտաւոր ու տաժանելի առեղծուածի մը առջեւ, որուն հիւրին ցաւագին անստուգութիւնը, մեր ամենուն — որ կը ճանչնանք մեծ հանգուցելոյն անսպառ կրակը գործունէութեան ու բազմապատիկ արժանիքները — աչքերը դուրս կը բերէ սոսկումով իրենց կողմէններէն:

Ի՞նչ պիտի ըլլայ ապագան Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Տան. ի՞նչ պիտի ըլլայ Անթիլիասի նորահաստատ Դպրեմանքին ճակատագիրը. ի՞նչ պիտի ըլլայ Կիլիկիոյ Թեմին հոծ Հայութեան սպասող վիճակը, մօտաւոր ապագային. — հարցումներ ու բռնց պատասխանները տարակոյսի մշուշով մը կը պարուրուին: Սպասելով որ Հայ ժողովուրդը և մասնաւորապէս Կիլիկիոյ համայնքը իր սպառած ու ամայացած ծոցէն կարկնայ դուրս բերել, որչափ հնարաւոր է, ժառուռ մնալով՝ որ կարենայ լեցնել անոր թռած լայն պարագայը, մինչ այս տողերուն մէջ նկատուի պիտի ունենանք անհետացողին մեծ գէժքը իր ընդհանուր գիծերուն մէջ:

Բարգէն Արեղայ Կիլիկեանի իմ հանդիպումս եղաւ առաջին անգամ Արմաշի Դպրեմանքին մէջ, 1694—95 տարիներուն, երբ արգէն իսկ իր ուսումնական ու աստուածաբանական ընթացքը աւարտած մեծագոյն յաջողութեամբ, իւր մէկ անգամը ա՛յդ կրթական Հաստատութեան անդրանիկ դասարանին, արեղայական ձեռնագրութիւնը ստացած էր և կը զբաղէր իրեն համար նշանակուած քնիւր պատմաբանութեամբ, որ աւելի ետքը պիտի հրատարակուէր՝ Իզմիրեանց Գրական Մրցանակին արժանացած՝ Ուսումնասիրութիւնք Եղիշէ պատմագրին վրայո՛ւ տիտղոսով:

Տարիներ վերջը՝ 1923ին կրկին հանգիպեցայ անոր Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքին մէջ, ուր եկած էր իր ուսիւ և աշխատութիւնը տրամադրել Դուրեան հոգեւ լոյս պատիւիրքի օրով ի նորոյ կազմակերպուած Ժառանգաւորաց Վարժարանին ու Ընծայարանին: Այդ տարին, գործի սկսելէ

առաջ՝ անցաւ Ամերիկայ նորահաստատ Ընծայարանին նիթական ու տնտեսական գետինը ապահովելու առաքելութեամբ:

1925ին երբ կը դառնար Երուսաղէմ, ձեռքերը լեցուն, ապահոված ըլլալով այդ գործին համար ողբացեալ Կիլիկեանական Պատրիկէ Էփէսոսի հինգ տարիներու համար յաջորդաբար նպաստը, 1000 աւանանգլ. ոսկիի կարեւոր նուիրատուութեամբ մը: Ու սկսաւ գործի՝ ուսուցչական գործունէութեամբ լման հինգ տարիներ, 1925—1930, երբ Երուսաղէմի վանուց Ընծայարանը առաւ իր առաջին հունձքը, ութը սարկաւազներ, որոնք պատրաստ էին վեղար առնելու, ստացած բանաւոր զարգացում մը և զօրացած հաւատքով ու նուիրումով իրենց սպասող պաշտօնին համար: Ասկէ քիչ ետք Լոնտոնէն կը դառնային ուրիշ երկու նորոնծայ վարդապետներ, պատրաստուած նախորդ շրջանի մը, որոնց պատեհութիւն տրուած էր իրենց զարգացումը ուժեղացնելու Բրիտանական մայրաքաղաքի կրթական բարձրագոյն հաստատութիւններու մէջ:

Այդ հինգ տարիներուն, ուրիշներու հետ գործակցեցայ անոր՝ իրբեւ ուսուցիչ Ժառանգաւորաց բաժնին մէջ և պատեհութիւնն ու հաճոյքը ունեցայ տեսնելու զինքը իր գործին և աշխատանքի խանդին մէջ ուր յոյճիւ չէր գիտեր:

Երուսաղէմի վանքը, սակայն, իր այդ յաջողութեան բերկրանքին ու ցնծութեան մէջ զժրախտութիւնը կ'առնէնար կործնելուն իր մեծ պատրիարքը, անսպասելի պարագաներու մէջ, նոյն ատեն Բարգէն Եպիսկոպոսը մեկնելու պատրաստութեան մէջ էր գէպի Սիրիա, ուր իրեն կը մատուցուէր Տանն Կիլիկիոյ ծերունի Սահակ Կաթողիկոսի Աթոռակիցն ու գործակիցը ըլլալու պաշտօնը և Կիլիկիոյ Թեմին վերականգնութեան ծանր հարցը:

Թէև առաջին նույնածառով պարագան խնդր ու աղիտաւոր՝ Երուսաղէմի վանքին մէջ սկսաւ զիջեցիկ գործին շարունակութեան համար, բայց նոր ու թարմ ուժեւ

բու ներկայութիւնը չափով մը կը մեղմէր միտքերու մէջ գոյութիւն առած տագնապը:

Բարգէն Եպիսկոպոս վերջնապէս միկնելէ առաջ, Տեղապահ Մեսրոպ Եպիսկոպոս Նշանեանի գործակցութեամբ, փութաց պատշաճ կազմակերպութիւնը ընելու յաջորդ տարուան համար վաճառանքի մասին, որով կարելի պիտի ըլլար շարունակել հոն սկսած այնքան արդիւնաւոր գործը, մինչև որ նորընտիր պատրիարքը զար ամրացնելու տեղականացնել զայն, որուն դարձած էին այդ տագնապի օրերուն բոլոր Հայերուն նախածքները, աշխարհի ամէն կողմը:

Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Գուշակեան, Եպիսկոպոսի արժանաւոր Առաջնորդը, որուն անձին վրայ կայացաւ ապա պատրիարքական ընտրութիւնը, տարի մը վերջ կը գրաւէր պատրիարքական Գահը և իր կարող ու փորձուած ձեռքերուն մէջ կ'առնէր վարժարանական գործը, որով Նորուսողէ մի վանքը իր ծանօթ տագնապը կ'անցնէր ընդհանուր գոհունակութեան և սրտի անգործութեան խորունկ շունչ մը առնել տալով ամէն Հայու: Արդարութիւն պիտի ըլլայ խոստովանել թէ հայ բարեբաւարիկ արդիւնքը ձեռք բերելու համար կարեւոր բաժին մը ունեցաւ հանգուցիակ Վեհափառը:

68 տարիներ հաշուող կեանքի մը համար եթէ տարիներու գրացնութիւն մը և գործակցութիւն մը իմ կողմէն թերեւս բաւական չհամարուին լիցուն կեանք մը հանձնալու իր բոլոր կողմերուն մէջ, ինչպէս եղաւ Բարգէն Կաթողիկոսները. սակայն կեանքի կան որ թափանցիկ են յետաւ ջուրի մը պէս՝ որուն յատակը տեսնել զիւրին կ'ըլլայ, վերէն վար, իր մաքուր յատակութեան մէջ. և ես կը փափաքեմ տալ հոս այն քանի մը սպասարութիւնները՝ զորս կրեցի այդ մեծ անձնաւորութիւնէն, իր գործին մէջ, իր ընկերութեան մէջ, իր սովորութիւններուն մէջ:

Բարգէն Կաթողիկոս երկուս քննի առնելու առաջ ու վեր՝ կոյտովի մտոր, ներքին մղումի մը գլխակցութեամբ որ մարդուս մէջ կը յայտնուի առաջին օրէն, և ինք, ենթական, ներհայեցողութեամբ մը կը գիտակցի անոր գոյութեան և զայն կը հետապնդէ իր բոլոր էութեամբ և ուժերով: Գանձախն, իր պատանեկութեան մէջ

կը տեսնէր զինքը, հազիւ աւարտած իր ծննդավայրին մէջ մտուր նախակրթութիւն մը, որ չորս կողմը կը նայի, իր տեղը գլխուն վրայ փափաքով, զոր կը հաւատայ թէ Աստուած պատրաստած է իրեն համար. և ահա Նորուսողէ մի ճարան կը բռնէ 20 տարեկան հասակին մէջ, ուր հայկական վանքին ժառանգութեամբ վարժարանին կ'աշակերտի: Հոն հրկար չի մնար. յուսախաբ ետ կը գառնայ. բայց յուսահատ չէ, կարծես սպասելով բանի մը որ անխուսափելիօրէն պիտի ներկայանայ իրեն, իր հոգիին պահանջները գոհացնելու չափով: Շատ չ'ուշանար, Արմաշի Դպրեվանքը կը բանայ իր դռները նորիւրածններու առջև, որոնք պիտի փափաքէին ազգային հին մեծ դէմքերու հետեւողութեամբ պատրաստուիլու ներշնչուիլ, և անցնել Ազգին գաւառ վանքի և համար զայն, անոնց մէջ իսկ գտնած ու փորձուած լուսաւոր և ապահով ուղիներէն: Հիմա գտած էր իր փնտռած տեղը, ուր կը տեսնէր իր դիմաց երկու մեծ անձնաւորութիւններ, Օրմանեանն ու Դուրեանը, կարծես հին բարի օրերէ մնացած երկու դէմքեր, որոնց շունչը և խօսքը պիտի խօսէին իր հոգիին և անոնց ձեռքերու լարը բռնած, պատմութեան մէջէն պիտի բարձրանար Հայու հրաշքի դարուն ուր հայ միայուն արժէքները իրենց սկզբնաւորութիւնը առին և որոնք պահեցին իրենց գոյութիւնը խաւարի և արիւնի երկար զարհուր մէջ: Իր կոչումին յայտնութիւնը եղաւ այդ հոգեկան ուխտաւորութիւնը զոր պահեց ու արդիւնաւորեց մինչև իր կեանքին վերջը:

Բարգէն Կաթողիկոս եղաւ նաև աշխատասիրութեան մտադր. լուի ու յարատեւ աշխատասիրութեան նուիրուած մը, ան, Արմաշի մէջ, որուն ընթացքին քիչ անգամ կ'երևէր իր ընկերներու շրջանակին մէջ, առանց ատելու, սակայն, ընկերութեան համայնքը, բայց աւելի կը սիրէր իր խցիկին մենութիւնն ու առանձնութիւնը, գրասեղանին ու գիրքերու մտերմութեան մէջ, որոնք զինքը իրենց կը քաշէին շարունակ, իրեն կը խօսէին ու երազներ ու տեսիլքներ կը ստեղծէին իր հոգիին մէջ, և այդ օրերէն իսկ կը վարժուէր իր խցիկի նեղ սպասարաններէն տեսնել իր առջև բացուելը ընդարձակ հորիզոններու, որ իրենց

մէջ կը պատկերացնէին Ազգին բովանդակութիւնը և անոր գոյութեան պայմանները: Մեծերու մէջ մեծ ըլլալու հեշտանքը կը լեցնէր իր անձը բովանդակելու: — Փառասիրտութիւնը իր գոյութեան իրաւունքը կ'արգարացնէ միշտ այն մարդուն համար, որ կ'ուզէ իր ետեւէն կեանքի խոր ու լայն ապստամբութիւն մը տանել իր գործին: Ան ունեցաւ միշտ իր գործին հանգէպ նուիրումը և հաւատքը, որ կը բռնէր մը ու մը ունի մարդկային կեանքին համար: Պատաստ եղաւ կ'ընտրուէր հոն՝ ուր գործը կը կանչէր զինքը, լծուելու համար անոր՝ իր ուժերու բովանդակութեանը մէջ, մարմինը սպառելու և քամիով աստիճան. և եթէ գործը պակասէր իրեն համար, օրուան զօրախոտ պարագաներուն տակ, ան պիտի կրնար գործը իրեն կոտնել, զայն զգեսնելու և նուաճելու վճռակամութեամբ: Անզգրագ մնալ՝ միտնել կը նշանակէր իրեն համար, և նկարագրի իր այս խիզախ ու յամառ գիծին կը պարտինք թերթերու հրատարակութիւնը իր հարկադրեալ անգրագ տարիներուն: Ճորս ու բազմակողմանի հրապարակագրութիւն մը զանազան թերթերու մէջ, և ձեռագիրներու խնամուած ցուցակագրութիւններ հոս և հոն:

Աշխատասիրութեան մէջ այնքան կիրք կը դնէր որ յաճախ կը մոռնար իր ընտանեացիները, օրէնքը և նոյն իսկ պատշաճութիւնը, բոլոր անմեղութեամբ, կարծես ինք միշտակը ընել ուզելով ամբողջ գործը: Սպառնելու և հատկանշելու համար զայն: Մտադրուած աս պիճակը կ'ունենար շատ անգամ իր գասարանին մէջ. կը գամուէր կը մնար զրուակողներին առջև, իր բազմակողմանի հմտութիւնը մէկ անգամէն զուրո պոռթկալու ճիգով մը, և չէր լսեր զանազակէն ձայնը՝ որ զասի պահուն աւարտը կը ծանուցանէր. կը շարունակէր գասարանը, յաջորդ պահն ալ գրաւելով մերթ. երբ աշակերտները անհամարձակ ու վարանոտ, ժամանակին անցնիլը կամայ մը կ'իմացնէին իրեն, որ աստի միայն կ'որթնար ընդոտ, իր միտքը իրականութեան հաղորդութեան բերելով: Զրօտանքի, հանգիստի, շունչ մը առնելու պահերն ալ, աշխատութեան երկար ժամերէ վերջ՝ իրեն համար նոր աշխատութիւններու պատահականութիւններ էին: Երբ

Երուսաղէմի Բարեգործականի Տեղական Մասնաժողովի աստեապետութիւնը կ'ընէր, յաճախ իր պտոյտներուն կը ձգէր սա կամ նա մարդը տեսնալ իր ճամբուն վրայ, ժողովին մէկ որոշումը հաղորդելու և կամ սա կամ նա պործ կարգադրելու համար:

Անկողմ էր և համարձակ իր արտաշայտութիւններուն մէջ. ըլլայ բնի վրայ՝ ժողովաւորին, ըլլայ գասարանի մէջ՝ աշակերտներու, ըլլայ ընկերութեան մէջ՝ բարեկամներու հանգէպ: Միամիտ ու անմեղ տղու մը բացարձակութիւնը կը ցուցադրէր այդպէս. մերթ իր բացարձակութիւններու մէջ քաջի պակասը ունեցողի մը տպաւորութիւնը գործելով, և որ սակայն, խորքին մէջ բարի էր. հետեւ էր իրմէ ուրիշ մը վերադարձը զգացումը և կամքը, և ինչ որ իր մեծութիւնը կը կազմէր ասանկ պարագաներու մէջ, իր սխալը ըմբռնելու և ընդունելու կարողութիւնն էր. և զայն մերժելու, կարծես զղջումի խոստովանութիւն մը իր կողմէն, որ աստի անմեղանակ ժպիտ մը կը գծագրուէր իր պայծառ գէմքին վրայ, մաշլլ ամպիրէ սրբուած կապոյտ ու ծիծաղկոտ երկինքի մը պէս:

Եկեղեցիին դերը, Հայ ժողովաւորի կեանքին մէջ, ամէն բանէ վեր կը տեսնէր իրաւամբ. և իր այդ համոզումը կը տեսնէր իր մէջ եկեղեցասիրութեան ընածին զգացումով մը. և մասնաւորապէս նախնեաց գործերու իր ընդարձակ ուսումնասիրութիւններու հետեանքով, երբ այնքան պայծառօրէն կը տեսնէր որ ազգային բոլոր արժէքները մօտէն կամ հեռուէն, և զայն արդիւնաւորող մեծ եկեղեցականներու գործունէութեան:

Ունէր գործնալ գործ մը ծրագրելու ու կազմակերպելու կարողութիւն և ուժը, իբրեւ տեսիլքի մարդը, որ նպատակ մը կը դնէ իր մտածումներու զիմաց, ու բոլոր էութեամբ կը հետապնդէ զայն՝ գլուխը բարձր բռնած, նայուածքը շարունակ սեւեռուած նպատակին, որ կը ջաշէ զինքը յառաջ, բոլորովին անտես ըլլած այն ճամբան ու գոտարուութիւնները որոնք կը բաժնեն զինքը անկէ: Մեծ մարդ մըն է որ կ'իյնայ Հայ իսրայէլին մէջ. որուն տեղը դուրսէն չէ լեցնելու մեր իսրայէլ պայմաններուն մէջ:

Երուսաղէմ

Գ. ՄԵԱԼԵԱՆ

ՔԱՐՈՁԻՉԸ

Քարոզուող կիսապարուն, Արևմտահայոց մէջ, մեր Եկեղեցւոյ կեանքը հրօտասարգացնող մեծագոյն ազդակը իր-րե՛ւ՝ Արմաշը պիտի ներկայանայ պատմու-թեան, անկասկած։

90-900ական թուականներուն, երի-տասարդ, նոր տիպարի վարդապետներու այն հոյերը որ մէկ կամ քանի մը տարին անգամ մը կը հասնէին անկէ՝ Պոլսո, քիչ յետոյ գաւառ միկնելու համար, ամենուն զգացումով, կը կազմէին մեր ազգային կեանքին էն յուսատու եւ միխթարական երեւոյթը, Համալսեան ուժի միջոցով մոռ-լին մէջ։

Ու Մայրենի Եկեղեցւոյ Բն՝ մը էն տառջ՝ նոր կենդանութեամբ կը ժողկէր, նոյն-րական պերճախօսութեան թարմ դրա-սանքներով կը զարգարուէր։

Վասնզի Արմաշականին համար քարոզ-չութիւնը առաջին գծի հկող իր մտահո-գութիւններէն մին էր, իրաւամբ։

Ու կարելի է ըսել թէ նորաշնչան կրօ-նական բնմաստացութիւն մը շուտով կազ-մուեցաւ ու զարգացաւ այն շրջանին մեր մէջ։

Երկու վարպետներուն՝ Օրմանեան եւ Դուրեան Սրբազաններուն ճարտարախո-սական ոճերը յայտնի կիրպով ձեւ կուտային Արմաշականներու քարոզչական եղանակին։

Վասնզի ամէն բանէ առաջ բնական խօսքի վարպետներ էին երկուքն ալ. թէև տարբեր, նոյն իսկ աստիճան մը հակառո-նեայ տիպարի բնմաստացութեան, վար-պետներ։

Օրմանեան Սրբազանի պերճախօսու-թիւնը էապէս, եռանդուն քրիստոնէական ջոտագովութեան արուեստի օրինակ մը կը հանդիսանար։

Տրամաբանութեան հրկաթ գոտիներովը իրարու քով ամուր բռնուած, գաղափար-ներու, բառերու մեծազանգուած քարե-րով՝ հաստարեւտ ջանադովական շէնքեր, փաստերու յստակ, պարզ ու ամրակուռ կառուցուածքներ էին իր քարոզները, ու-րոնք, իր կարծես եռեփող ձայնին ու շար-

ժուճներուն եռանդովը կիսնք կ'առնէին ու տեղ՝ ունկընդիրներուն մտքին մէջ։

Այլապէս բարձրօրէն որակաւոր խօսք մըն էր Հոգեւոյս Դուրեան Սրբազանինը, Ոսկի բառերու մէջ յայտնուող խորհրդա-սքող զաղափարներու օրորուն, ծփուն, երբեմն դարձգարձիկ շրջաններով հետզ-հետէ բարձրացող ասում մը՝ որ յանկարծ՝ գերադոյն պահու մը ցաթած՝ բանաստեղ-ծական տեսիլքի մը շողիւնովը կ'աստուա-ծափայլէր ու հրանօրէն կ'ողողէր հոգի-ները։ Կրօնազգած բանաստեղծի պերճա-խօսութիւն մը էապէս. շնորհով գոյացած ու շնորհացօղ։

Օրմանեան Սրբազանի եղանակը աւելի դուրաւ զպրոջ կրնար շինել. Դուրեան Սրբազանինը, բանաստեղծականութեամբ շնորհազարգուած հոգիներէ միայն կրնար ժառանգուիլ. առ ինչու ան՝ բացառապէս վերապրեցաւ անոր մէջ որ միւս կողմէ՝ ի-րերու յատկանշական ու կարծես նախա-խնամական մէկ գոտաւորումովը երուսա-ղէմի Պատիւարքական իր գահուն ալ ժա-ռանգորդը պիտի ըլլար։

Մեր արդի կրօնական պերճախօսու-թեան այդ երկու բեռները իրար կապող գծին զէպի կերպով տեղ կ'առնէր իր կար-գին ան՝ որուն ձայնին, խօսքի կորովի շնչովն առ յաւէտ լուիլը կ'ողջայ այսօր Հայաստանիայց Եկեղեցին։

Կը սիրէր մեր ժողովուրդը ու կը փըն-տուէր Հանգուցեալ Բարգէն Վեհ. Կաթո-ղիկոսին խօսքը, հակառակ որ հրեմնի աւժգնօրէն կը թթուէր ան զինքը։

Անանթեանթ, թէեւ միշտ զրազանօրէն պարկեշտ կերպով յարգարուած — իր լիզ-ուին իրապէս տիրապետող հայկաբանի արտայայտութիւն —, շիտակ զաղափարին — որ անհրաժեշտ ըլլալու չափ պարզ էր գրեթէ միշտ — գաղաղ այդ խօսքը, պիտի ըսէի որ շիտակ խօսքը, կը մտնէր կտրուկ ժողովուրդի մտքին. . . մինչև անոր սիր-տը, անոր պարզ սիրտը իրեն ճամբայ բա-նալով հրեմնի։

Օրմանեան Սրբազանի բնմաստացու-թեան տեսակ մը զանգուածայնութիւնը ի-րենին մէջ ալ կար, առանց սակայն սքո-լաստիկ արամասութեան անոր ճարտար խողերուն. Դուրեան Սրբազանի խօսքին գրական տեսն, նուազ ներաչիւս, իրենին

ալ յատկութիւններէն մին էր, առանց սակայն վարպետը յատկանշող բանաստեղծական տեսլացումին. իրբն իրին յատուկ առաքինութիւն, գրական իսկութիւն՝ ռաննանարով միւս կողմէ ոյժ մը, գրիթէ տարբերային՝ որ ինչ ինչ պահերու բարեխաղող կերպով յայտնուած՝ իրբն մեծ մտերմով մը մղուած քամ՝ միտել կուտար զազափարին՝ բազմութիւններու մտքին ու սրտին մէջ:

Եթէ ուզէինք փնտռել իր քարոզութեան իմաստի իսկութիւնը՝ կեանքի գազափարին վրայ հարկ պիտի ըլլար մեղի կանգ առնել, իր քարոզներուն իրենց leit motif կուտար կարելի է ըսել այդ գազափարը: Կեանք-իսկութեան՝ մէկ օրոշ իմացողութիւնը ու արժեարումը լիցուց տրդարեւ միշտ, իրբն անոր գրական կողմը շինող էութիւն՝ ողբացեալ բազմարդիւն եկեղեցականին միտքն ու խօսքը:

Կեանքը իր զանազան մակարդակներով: Կեանք... առօրեայ եւ գործնական. իր քարոզներուն մէջ ժողովուրդի համեստ գոյութեամբը կը հետաքրքրուէր ու զայն կարգաւորել ու ազնուացնել կը նկրտէր միշտ:

Կեանք... ազգային, մտաւոր ու հոգեւոր. կ'զգար անոր մասին թէ այս ժողովուրդին վերին աղջ էութիւնը գոյացած էր և կրնար տեւել ու բեղմնաւորել միայն Հայ Եկեղեցիով ու քրիստոնէութեամբ:

Ու հետեւաբար և վերջապէս՝ կեանք... առօրեային. Սկիւր ժողովուրդին ներկայացնող Հայ կրօնաւորին յայտարարութիւնը՝ «Աս և կեանք... օ գերագոյն խորհուրդը կը ներկայացնէր իրեն համար այն կրօնքին՝ օրուն նուիրակ պաշտօնեան եղաւ ինք»:

Իր քարոզը այսպէս՝ կեանքին քարոզը ուղից ընել:

Բայց աւելին: Իր բոլորանուէր ու աննկուն աշխատողի կեանքը ինքնին, մանաւանդ, ըրաւ իր քարոզը:

Ու բարբե տուաւ այսպէս Հայ ժողովուրդին:

Իր գազափարին անջն անոր թափած արցունքը մեծագոյն ու սրտառուէ վկայութիւնն է ատոր:

Երուսաղեմ

Շ. Ռ. ՊէրՊէրեան

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՏԵՐՈՒԹԵԱՆ ՕՐԵՐ

Ն. Ա. Սրբազան Պատրիարք Հայրը, բովանդակ Միաբանութիւնը, առանցք և ամբողջ ժողովուրդը ամենապարզին տպաւորութիւն կրեցին այն հեռագրէն՝ օրով վնէ. Տ. Սահակ Կաթողիկոս Յուլիո 7-ին կ'իմացնէր Աթոռակից Տ. Բարգէն վնէր մտահոգել հրահալուած արեան ռաւաւարութեամբ: Ս. Պատրիարք Հայրը իւրոյն ցաւակցութիւն հեռագրեց, մանրամասնութիւն խնդրելով: Յաջորդ առաւօտուն Մայր Տաճարին մէջ յատուկ աղօթքներ կատարուեցան. — Յուլիոյ ընդհանուր էր արդէն, երբ Յուլիո 9-ի իրիկնաղէտին հասաւ ձերեմի Հայրապետին գոգական հեռագիրը. Բարգէն վնէր վախճանած էր նոյն օրը ժամը 8.30-ին: Ամբողջ Միաբանութիւնը Պատրիարքարան լցեալեցաւ, ուր Ն. Ամենապատուութիւնը ծանրօրէն զգածուած հոգեւով հաղորդեց արտա իրականութիւնը: Խոր կ'զննէր պահը եղաւ այդ վայրկեանը ամենուն համար: Ս. Պատրիարքը հազիւ կցեալ ցաւի, յարգանքի և սփոփանքի քանի մը խօսքեր արտասանել: Յաջորդ օրը, Ուրբաթ, հազառակ ներկայ վիճակին հեռանալով համարողիւ լուրջ դժուարութեանց Ն. Ամենապատուութիւնը խկոյն համարայ ելաւ, ընկերակցութեամբ Աւագ Թարգման Տ. Հայրիկ Վրդ. Ի. զէպի Պէրբաթ, Մեկնեցաւ ժամը 9-ի գնացելով զէպի Հայֆա, ուսկից կառքի արաւաւ ընթացելով փութացեր էր զէպի Պէրբաթ: Ընկերակցութեամբ Տ. Նիկիւ Արքեպիսկոպոսեան, որ քահանայի մը և ժողովականի մը հետ գիմաւարութեան էր եկած, Ն. Ամենապատուութիւնը ուղղակի քացեր էր Անթիլիաս, ի ննար հանգուցեալ վնէրին:

Ինչպէս ազգային բոլոր թերթերը մանրամասն տեղեկացուցին, հրահալութիւնը հառաջ եկած էր արեան յանկարծական և բուռն թաւաւարումէ մը. հետեանք՝ ըստ ոմանց ատամի գործողութեան, իսկ ըստ շատերու՝ երկխառնութիւնցած խառնարման: Մարդկօրէն կատարուած դարմանումի ամէն միջոցներ և խնամք անցեր էին ապարդիւն, և էէք վնէր յաւանանապէս փակած էր իր աչքերը ոգևարքի դիտակից պայծառութեան մը մէջ, Հաղորդութեան Ս. Խորհուրդն ընդունել և ինչ ինչ գործող համար կարգադրութիւններ ընելէ վերջ. — Յուլիոյ 11-ի Շաբաթ օրը, մարմինին փոխադրութեամբ ի Ս. Պառնասից եկեղեցին Նոր Մարաշ թաղի, ուր յաջորդ օրը, կիրակի, օժուած կատարուելէ վերջ, անէ՛ ևս փոխադրուած էր Ս. Նշան եկեղեցին Յաջորդ օրը, Իշ., դարձեալ մատուցուած էր յատուկ Ս. Պատարագ, ինքնակայութեան պետական անձերու և համակիր օտարներու մեծ բազմութեան նոյն օրը, ինքնաշարժ զագալակիր կառքով, կիրիկեան թեմի սրբազան եպիսկոպոսներու, վարչապետաց քահանայից և բազում յուզարկա-

աւրեւերու ընկերակցութեամբ, հոգեւոյն վեհին մարմինը փոխադրուած է Հայէպ, և հոն, ինչպէս կը տեղեկանանք Տ. Արտաւազդ Սրբազանի նամակէն, ամբողջ Յունիս 14ի Դշ. օրը, սգաւոր ժողովուրդին արտայայտ յարգանքին աւարկայ լինելէ վերջ, 15ի Դշ. ամբողջութեամբ իր հող Ս. Գառառու Մանկանց տաճար, ուր ինչպէս տարի առաջ տեղի ունեցած էր իր կաթողիկոսական օ. ծուծը, յարակից Գաթողիկոսաց Դամարաւանին մէջ, ընդմէջ Աղարիւս Տոգլայեցի (Ք 1601), Մկրտիչ Քէֆարիան (Ք 1894) կաթողիկոսներու, և անմիջապէս կից Պետրոս Կարկառեցիի (Ք 1608), այսպէս չորրորդ կաթողիկոսն ըլլալով Հայէպի մէջ թաղուած:

Ս. Պատրիարք Հայրը, որ Նոր Մարաշ թաղի նորակիր տաճարին մէջ ինքը կատարած էր Ն. Սրբութեան հանգոյցեալ վեհին օծումը և խօսքեր էր դամբանական, յաջորդ օրը Ս. Նշանի մէջ, ուսգի պաշտամունքին նախագահելէ վերջ, չկարենալով մինչև Հայէպ երթալ, ձեռնադրել վեհին հետ լաւանք տեսակցել և իր վրէժտակցութիւնն յայտնելէ վերջ, Տ. Հայրի վերջին և Տ. Եղիշէ վերգի հետ (որ ժառանգաւորացուներ գտնուող իր ուսկանգնութիւնով Պէյրութ դարձեր էր այդ օրերուն) ըրածաղէկ դարձած մուսլիմ 15ին Միարաւութիւնը ընդունեց զինքը վանուց դուռնէն, և ելլելով Պատրիարքարան, յուզուած արտա պատմեց ամէն մանրամասնութեան, զոր լսել էր հոն հանգուցեալ վեհին հիւանդութեան և տեսեր էր յուզարկաւորութեան առթիւ. պատմեց ամէնքն ալ յուզելով, անընկալաբար զինքն ի վիշտն ու կոծը, զոր բոլանդակ կիրանանի և Սիւրբոյ Հայութիւնը ցոյց տուեր էր իր սիրեցեալ Հոյսնայիտի ի յարգանք, և ցաւակցական մեծարեւելի արտայայտութիւնը՝ զոր օտարներն ու ըրած էին այնքան արտագրաւ կերպով Ս. Ամենպատուութիւնը Յունիս 19ի Գիւրակին, վարդապետի առթիւ պատարագելով, օրուան քարոզիկ կցորդարար դարձեալ խօսեցաւ հոգեւոյն վեհին մասին, և, թէ՛ն նախորդ կիրակի, յուզարկաւորութեան օրը, արդէն կատարուած էր Հոգեւանդատեան պաշտօն և Պատր. Փոխմարդ Տ. Մկրտիչ Սրբազան Աղաւնունի խօսքեր էր արտառուչ դամբանական մը, նորէն կատարել տաւաւ Հոգեհանգիստ, օծման ուկօրեալին առթիւ:

Կ Ի Բ Ե Ա Կ Ա Ն Հ Ի Ո Ւ Ն Ջ Ի Ը

Յունիսը կրթական հունձքի ամիսը եղաւ Ս. Աթոռոյս ներքին կեանքին համար 6-14 եօթն օրեակին տեղի ունեցան Սրբոց Թարգմանչաց նախակիրթարանի տարեկան ընտնութիւնները, իսկ 13-21ին՝ Ժառանգաւորաց և Ընծայարանի ընտնութիւններ. թէ՛ առաջիններ և թէ՛ երկրորդներուն՝ թերանայի և գրաւոր նախագահեց միշտ Ս. Պատրիարք Հայրը. ներկայ եղան շարունակ սրբազան եպիսկոպոսներ և վարդապետ և աշխարհական ուսուցիչք: Ձեռք ընծաւ արգիւնները զնահատիկ նկատուեցան աւհաւարակ, նախորդ տարուան վրայ ցոյց տա-

լով զգալի յառաջդիմութիւն: Նախակիրթարանի տարեկան հանդէսը պիտի տեղի ունենայ Օգոստ. 9ի կիրակին, հրապարակաւ. իսկ Ժառանգաւորացինը կատարուեցաւ 27ի Բշ. օրը, խնամուած յայտադրել և համեմատ, նոյն յարկի ձմեռաբան կոչուած սրահին մէջ Սաներ, երկերկու առաւելագոյն յաջողածները միշտ, հետզհետէ կատարեցին արտասանութեան, երգի. Հարադրութեան և ատենախօսութեան մրցանքներ: Արտասանութիւնները դուրսէն ընտրուած կտորներ էին. երգերը՝ եկեղեցական և հայ-գիւղացական եղանակներ, Հարադրութիւնը՝ ինքնադիր ջերթութեաներ, իսկ ատենախօսականը՝ անձնական ընդլայնում մըն էր շաշկական մանականութիւնը ինչ զիւր կատարած է անցեալին և կրնայ կատարել դեռ ապագային նիւթին շուրջ Մասնաւորաբար ուշագրաւ էին երկու վերջին մըրցանքները. Յակոբոս Գիւնեանի. վարդգէս Կեոռոյեանի, Գրիգոր Փէքմէլեանի և Ժիրգայ Մոգեանի ջերթութեաները գնահատուեցան շրմապէս: Աւելի չեմք գնահատութեան արժանանցն վաւան Սէմէրեանի և Գրիգոր Փէքմէլեանի ընդլայնումները իրենց ընտրած և մշակած նիւթին վրայ. երկուքն ալ զուգիւր աշխատութեամբ և ըրտակ խօսքերով ներկայացուցին մեր վանքերու երեմին կատարած հոգեւորական, եկեղեցագիտական, կրթական, քանադակական մշակութային զգըր, զոր և զեռ պիտի կարենան և պէտք է կատարեն անոնք՝ որ կը շարունակուին տակաւին:

Տեւուչ Տ. Տիրան վերգ. կարգաց տարեկան տեղեկագիրը եւ տարեկան աշխատութեանց եւ ընտնութեանց արդեանց վիճակացոյցը. մէն մի կարգի մէն մի դասի մէջ Ա. և Բ. հանգիստացող աշակերտը Ս. Պատրիարքին ձեռքէն ընդունեցին իր անտերման շուրջ գրքերը, նոյնպէս առաջինութեան մրցանակ շահող Արմէն, Պարուստուգեան Երզնան ու Նուազը յաջողակ էին շատ: Ի վերջոյ Ս. Պատրիարքը գնահատութեան, քաշակութեան, յորդորանքի և օրհնութեան օրրտագին խօսքերով վրեպեց հանդէսը, շնորհակալութիւն յայտարարելով վարդապետ և աշխարհական ուսուցիչներուն իրենց կատարած խղճաւոր աշխատութեանց համար, և յատկապէս Տեւուչ Տ. Տիրան վերգ., իր ունեցած հոգեւոր ներկութիւն համար իր գործին:

Ներկայ տարւոյ կրթական հունձքին պատկը պէտք է համարուի աներկեանքէն Գրբորգ զաւարանի շրմանաւոր 12 ամեակուն հոգեւցական առաքարէի համախումբ գիւմարը, որ տեղի ունեցաւ ամառվորի հանդէսէն երկու օր վերջը, Յունիս 29ին, առաջի Տիրան Ժողովը, ուր իդ ներկայացուցին կրօնաւորութեւ Ամէնքն ալ իրենց ուսանողութեան միջոցին, զմանք, 6, ուսը ինչն է, մին՝ Տ. վերջին նորիկ մը՝ մէկ տարեկան է վեր, ուսումնապէս քաղիլի և հոգեւորապէս արժանաւոր ճանչցուած ըլլալով, ընդունելի նկատուեցաւ իրենց խնդրանքը, զոր ուխտարար յայտարարութեամբ ներկայացուցին Ամեն Ս. Պատրիարք Հօր: Որոշուած է սարկաւաք ձեռնադրել վերներ յառաջիկայ իրարկի:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ ԱՄՍՕՐԵԱՆ ԼՈՒՐԵՐՈՒ

Անցեալ Յուլիս ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռայ ՏԵՐԵՐԻ Փողովը տառնեցու անգամներ ի նիստ գումարուեցաւ իրեն Վարդական Մարմին, ԿՐՈՆ. ՊԻՐ. Առնանք՝ երկու անգամներ, իսկ Ուսումն. Խորհուրդը՝ մէկ անգամ:

Ամսուան միւս մասերն անցան գործոց տնտեսական ընթացքով, ժողովական գումարմամբ, աշխատութեամբ և եկեղեցական պաշտամունքի կատարմամբ:

● ԵՆ. 2 Յուլիս. — Սրբոց Թարգմանչաց տոնին առթիւ Մայր Տանարի մէջ պատարագեց Տ. Կիրեղ Վրդ. և քարոզեց, բնարան առնելով շարականի շնամանակ Մովսէսին խօսքը, և Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի կնանիք և գործին մէջ ցոյց տալով հոգեւոր արեւոտրութեան և կրօնական կազմակերպութեան սկզբունքներ և պրոգրեսներ:

— Երեկոյն, ժառանգաւորացի մէջ տեղի ունեցան օրուան տոնին առթիւ գրական հանգստեան, ուր մասնաւորապէս բանաստեղծ Տ. Տիրան Վրդ., Կորիւնի և Ս. Մեսրոպի պատմութիւնէն վերաւ տոյ հաւանեցուցեալ ճամբարին զարքու՝ նրան անընկալ քաղոյր, և երկրպագաւ ձիւրանեալաւ օրոտականաց. խօսքին ընդգծեալ բառերուն մասին վերլուծական ինքնատուր մեկնութիւն մը ներկայացուց: Ըստ իր սեռութեան, այդ բառերը կ'անարկին այն յաշիւրութեան՝ զոր իւրը ունեցած էր իրականացնել արքունիքին առջև, փարատելով այն տեղ գոյացած կառնածը իր քարոզչական գործունէութեան օգուտն և նոյն իսկ իր դասանական անձօրոյմներուն մասին, և այսպէս կարեւորով վերցնել յաւանգաւ յատանին մէջ իր գործունէութեան համար գոյացած արեւելքները:

● Կիր. 5 Յուլիս. — Աստուածածնին Տփոյ գիւտի տոնին առթիւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Գեթեմարի, ուր քարոզեց Տ. Յուսիկ Վրդ., որուան տոնին պատմական բացատրութիւնէն ետքը խորհրդածելով գիւտի գաղափարին վրայ, ցոյց տուաւ խաղաղութեան օգին իրեն սկիզբ ու միայն լոկ բնական և գիտական, այլ նաև, հոգեւոր եղած առեւ. բարոյական և բնագոյացական նուազումներու, և ի՞նչ այդ կերպով տապալուած էշմարտութիւններն են որ ներկային համար օրբուրուն լինելի վերջ և ապագային համար ևս հոգեւոր ժառանգութեան գանձեր կը դառնան, աւաղանութեամբ և բարեպաշտութեամբ պահպանելով:

● Կիր. 12 Յուլիս. — Վարդապետի բարեկենդակ. քարոզեց Տ. Միւսուկ Վրդ., բնարանէն էր ՎՊաղում արացեալ գործութիւնն յանձն իմ (Սաղմ.), բացատրեց թէ հոգիին ոյժն է որ մարդը իր բուն արժէքին մէջ էլ գնէ, զի մարդս մարդ է ոչ թէ իր գնդերներուն կամ շիկերուն պիտի լաւութեանն այլ իր մտաւորական, բարոյական և հոգեկան զբօսութիւններուն մէջ, և թէ ուղիղ սկզբունքը, հզօր սերը և ուժեղ կամքն է որ կը զօրացնեն զմեզ իսկապէս: Այդ-

պիտի զօրութեան պէտք է ցանկայ մասնաւոր քրիստոնեան, իրեն իսկապէս հոգեկան կրօնքի մը հաւատացեալը:

— Այսօր, որ յաղարհաբանութեան շողեւոյն Բարդէն վեհին ի Պէրսիս, կատարուած շոգեւանդութեան օրոտայոյ պաշտօնին ի վերջ, Պատր. Փոխանորդ Տ. Մկրտիչ Ս. Աղաւանդին խօսեցաւ ազգու դամբանական մը, ներքոյն հիւսելով մեծանուն հանգուցեալին և յիշատակելով անոր մատուցած ծառայութիւնները Ս. Աթոռայ:

● Կիր. 19 Յուլիս (Վարդապետ). — Պատրիարքական պատարագի մատուցման ժաման, Ն. Ամենպատուութիւնը քարոզեց բնարան առնելով Բ. աւետարանի նա գիտութիւնը. «Ոչ գիտէր զինի խօսքը, քանզի զարեւոհայ էին», բացատրեց թէ Պատրիարք երբ շուտաւ չ'ըլլար տուր ի նրան տեսարանին պահպանել մեծ վարդապետութեան առջև, պիտի չ'ընէր առաքելական պաշտօնին գիտակցութեան հակառակ այն առաւելակը, որով փափաք կը յայտնէր որ Թարգմի վրայ մնաւ միշտ: Զի քրիստոնէին գործը պէտք է լինի միշտ ոչ թէ շեղք — ինչպէս հոգեւոր — կնանքի վայելքը, այլ ճշմարտութեան, օրբութեան և արդարութեան համար տառապանքի յանձնարարութիւնը: Ինչ որ յետոյ կ'ըսէ իրապէս իր և իր ընդհանրութեան ըրածը: Ինչպէս Գրիգորի համար եղաւ տուրապէս, քրիստոնէին համար ևս Թարգմի պէտք է լինի բարձրանալու, ուսկից կը տեսնուի արևմտեւ Գողգոթան — Ս. Պատարագի խորհուրդին ներկայ էր նաև Տօքթ. Կրկուտաւ Փէրաց Վրդայ Արշիմատարիտը, որ պրոֆէսորներն է Վարչալոյ Որթմոտեջ Նա՝ մարտարանին և մասնաւոր տեղեկացեալն շայրախօսութեան. որ և յետոյ այցելեց Ս. Պատրիարքին:

● Բշ. 20 Յուլիս (Մեռելոց). — Ս. Պատարագն ըստ սովորութեան տեղի ունեցաւ ի Ս. Փրկիչ. քարոզեց Տ. Տիրան Վրդ., վերլուծելով Պետր. Բ. Կաթ. Թաղմիսին մէջ եղած յիշատակութիւնը՝ ի մասին այլակերպութեան հրաշքին, բացատրեց թէ մարգուն համար ճշմարտութեան ծառայողութիւնը այն կնանքն է, ուր, դուրս եկած մարմինն տաղաւորութեան, պիտի ապրի ընդ Աստուծոյ: Անոր յաղթական տեսութեան առջև, հաղորդակցեց Անոր հետ ընդ միշտ:

● Կիր. 26 Յուլիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տանարի հայկական Գողգոթայի վերամատարան մէջ: Քարոզեց Տ. Զգոն Վրդ., որ բնարան առնելով զՋոյշ լեռուէ, մի՛ արճաբանիցեք զի ի փոքրակնաց յայտնան Մոթ. ԺԳ. 10ը, ու փոքրիկ գիտելով մանուկի միայն տեսակէտէն, բացատրեց թէ մանուկութիւնը ապագայ մարդկութիւնն է, և հետեւաբար արժանի մեծագոյն հոգաւորութեան: Մարդկութեան ապագան կիրաւոր համար պէտք է զատարարակն մանկութիւնը: Ենողը և դատարարը, որունը այդ տեսակէտով գործակիցներն են Աստուծոյ, պարտին քրիստոնէական գիտակցութեամբ կատարել իրենց պարտականութիւններն այդ մասին:

ՀԵՏԵՒԵԱԼՆԵՐԸ ՍՏԱՑՈՒԱԾ ԵՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏՏՐԱՏԷՆ

Հոկտեմբերիկ, Մանկական, պատկերազարդ, հանդէս, 1935, թիւ 12:

ՀԱՐՈՒԱԾԱԾԻՆ ՏՊԱԳՐԻԶ, Օրկան Հայաստանի Տպագրիչների Արհմիութեան, 1935, թիւ 3:

ՊԱՋԱՎԻԱՔԻՄԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ, Կուսակցական, Երևան, Պետհրատ, 1935, 8⁰, էջ 124, մէկ օրինակ:

ՀՐԱՀԱՆԳ, Խ. Ս. Հ. Միութեան Գիւղական Խորհուրդներ 1936 թ.ի սկզբնական հաշուառման մասին, Երևան, 1936, 8⁰, էջ 139, երկու օրինակ:

ԻՆՉՊԵՍ ԱՇԽԱՏՆԷԼ ԳԻՒՂԹՂԹԱԿԻՑՆԵՐԻ ՀԵՏ, (Բ. Գորեհիկ), Դասախօսութիւն, Երևան, 1936, 8⁰, էջ 64, մէկ օրինակ:

ՀԱԿԱՔԻՄԻԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ, (Ս. Մ. Յենյուկով), Գիտական, Երևան, Գիւղհրատ, 1936, 8⁰, էջ 91, մէկ օրինակ:

ՏԵՂԱԿԱՆ ՊՍՐԱՐՏԱՆԻԹԵՐ, (Պրոֆ. Պ. Քալանթարեան), Գիւղատնտեսական, Երևան, Գիւղհրատ, 1936, 8⁰, էջ 46, մէկ օրինակ:

ԵՆԱՍՈՒՄ ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆԸ, (Կաստ. Մելիք-Շահնազարեան), Գիւղատնտեսական, Երևան, Գիւղհրատ, 1936 էջ 48, մէկ օրինակ:

ՍԵՂԱՆԻ ԳԱԶԱՐ, (Վ. Բելիկեան, Հելենյով, Ազապով), Գիւղատնտեսական, Երևան, Գիւղհրատ, 1936, 8⁰, էջ 46, մէկ օրինակ:

ՍՏԱՍԱՆՈՎԵԱՆ ԵԱՐԺՄԱՆ ՀԵՏ ՀԱՄԱՔԱՅԼ, Երևան, Գիւղհրատ, 1936, 8⁰, էջ 32, մէկ օրինակ:

ԿԱՂԱՄԲ, (Խ. Մ. Պապով), Թարգմ. Վ. Մելիք-Օհանջանեան, Գիւղատնտեսական, Երևան, Գիւղհրատ, 1936, 8⁰, էջ 60, մէկ օրինակ:

ՍՏԱՍԱՆՈՎԵԱՆ ԵԱՐԺՈՐԾԸ ԵՒ ՄԵՐ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ, (Ա. Անդրեյեվ), Երևան, Հայկուհրատ, 1936, 16⁰, էջ 76, մէկ օրինակ:

ԹԵԹԵՒ ԱՐԴԻՒՆԱՅԵՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ ՍՏԱՍԱՆՈՎԵԱՆ ԵԱՐԺՄԱՆ ԿԱՊԱՅՈՒԹԵԱՄԲ, (Ի. Լուրիժով), Երևան, Հայկուհրատ, 1936, 16⁰, էջ 59, մէկ օրինակ:

ՋՐՈՑՑՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ԵՐԱԳԻՐ, Երևան, Հայկուհրատ, 1936, 8⁰, էջ 44, մէկ օրինակ:

ՄԵՂՈՒԱՐՈՒԾՈՒԹԻՒՆ, (Հ. Տ. Աւաղեան), Գիւղատնտեսական, Երևան, Գիւղհրատ, 1935, 8⁰, էջ 242, մէկ օրինակ:

ԵՐԿԵՐԻ ԺՂՂՈՎԱԾՈՑ, (Երուանդ Օտեան), Երևան, Պետհրատ, 1935, 4⁰, էջ 650, մէկ օրինակ:

ԸՆՏՐԻ ՊԱՍՄՈՒԱԾՔՆԵՐ, (Դ. Ն. Մամին-Սիբիրա), Երևան, Պետհրատ, 8⁰, էջ 106, մէկ օրինակ:

Ի. Վ. ՄԻՋՈՒՐԻՆ, (Ա. Յափուջեան), Գիւղատնտեսական, Երևան, Գիւղհրատ, 1935, 8⁰, էջ 110, մէկ օրինակ:

ՄԻ ՔԱՅԼ ԱՌԱՋ, ՄԻ ՔԱՅԼ ԵՏ, (Վ. Ի. Լեւին), Կուսակցական, Երևան, Կուսհրատ, 1936, 8⁰, էջ 339, մէկ օրինակ:

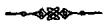
ՍՏԱԼԻՆԻՆ 7-8 ՄԻԼԻԱՐԴ ՓՈԴԹ ՀԱՅԱՀԱՏԻԿԻ ՀԱՄԱՐ, Գիւղատնտեսական, Երևան, Գիւղհրատ, 1936, 8⁰, էջ 157, մէկ օրինակ:

ՐՈՔՕ, (Ժ. Ալիխանեան), Մարզական, Երևան, Պետհրատ, 1936, 8⁰, էջ 107, ՀԱՅ ԺՂՂՈՎԴԴՅԱՆ ԵՐԿԵՐ, (Կարա-Մուրզա), Երևան Պետհրատ, 1935, 4⁰, էջ 60, մէկ օրինակ:

ԵՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻ ԲԱՐԵԼԱՒՄԱՆ ՄԱՍԻՆ, Գիւղատնտեսական, Երևան, Պետհրատ, 1936, 8⁰, էջ 86, մէկ օրինակ:

ՀՐԱՀԱՆԳ ԲԱՄՔԱԿԵՆՈՒ ՍԵՐՄԸ ԱՅՏԱՀԱՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ, Գիւղատնտեսական, Երևան, Գիւղհրատ, 1936, 8⁰, էջ 33, մէկ օրինակ:

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՆՈՒԷՐ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆՔ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ԳԻՐՔԵՐԸ

ԶՈՐԱՎԱՆՔ, (Սար. Սահակեան), Քերթուածներ, 1923-1935, Գահիրէ, 1936, Տպարան Սահակ-Մեսրոպ, 8°, էջ 127, մէկ օրինակ:

ԶՄՐՈՒԽՏԷ ՊԱՏՄՈՒՃԱՆ, (Թ. Ազատեան), Ուղեորութիւններ, Գիւղական պատկերներ, Արեւելեան հէքութներ, Արձակ բանաստեղծութիւններ, Ստամպուլ, Տպագր. Յակոբ Աբրահամեան, 8°, էջ 191, մէկ օրինակ:

ՀԻՆ ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂՄՈՒԹԻՒՆԸ — Գողթան Երզնէր —, Դրեց Գ. Գեղարքունի, Բանասիրական, Սոփիա, 1936, 8°, էջ 56, մէկ օրինակ:

ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ — ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶՄՈՒԹՆԻՒՆ, (Պետրոս Սիմոնեան), Պատկերազարդ, Հրատարակութիւն Զմիւռնիոյ և Շրջաններու Հայրենակցական Վերաշինաց Միութեան, Տպարան Աբաքան, Փարիզ, 1936, 4°, էջ 43, երկու օրինակ:

ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ ՄԸ (Հ. Բ. Ը. Միութիւն), Դրեցար-Վահան, տաղաչափուած ժողով մէկ արար, տպագր. Գահրի Եղարք, Փարիզ, 1936, 4°, էջ 23, մէկ օրինակ:

ԱԶԳ. ՀԱՅՐ ԵՒ ՏԱՃԿԱՀԱՅԱՍՏԱՆ, (Անդրանիկ Կէնճեան), տպագր. Խ. Մաթիկեան, Փարիզ, 1936, 8°, էջ 59, մէկ օրինակ:

ԱՐԵՒԱԿԱԼ, (Բիւզանդ Թօփալեան), Բանաստեղծական, Փարիզ, 1936, 8°, մէկ օրինակ:

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, (Լ. Անէմեան), Տարրական, տպ. Սահակ-Մեսրոպ, 1936, Գահիրէ, 8°, էջ 85, մէկ օրինակ:

ՎԱՆԵՑԻՒ ՄԸ ՊԱՏՔԱՐԸ, (Տօքթ. Արմենակ Պարսիկեան), Կենսագրական, 8°, էջ 208, երկու օրինակ:

Ս. ԵՐԿՐԻՆ ՍՐԲԱՎԱՅՐԵՐՈՒ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, (Մկրտիչ Եպս. Աղաւնունի), Բանասիրական, տպագր. Երուսաղէմ, 8°, էջ 458, մէկ օրինակ:

ՆԱԲՈՒԼՆՈՆ, ԿԵԱՆՔՆՈՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ, (գամանաւոր Դլոս Պերմէ), Թարգմ. Եղիա Տօլպազեան, Պէյրութ, 1936, 8°, էջ 74, (Շարունակելի), մէկ օրինակ:

ՀԱՅ ԲՈՂՈՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՎՈՊՏՈՒ ՈՐՊԷՍ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻ, (Խ. Ս. Գուրեան), Տեղեկագիր, Գահիրէ, 8°, էջ 16, երկու օրինակ:

ՖԻՐԴՈՒՍԻ ԵՒ ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻՆ, (Ա. Սարախան), Բանասիրական, Վիեննա, 1936, 8°, էջ 106, մէկ օրինակ:

ՕՐԻՆԱԿԻՐՔ (Փէրայիդ-Էստերմէյէ), Թարգմ. Կարապետ Ն. Տ. Գրիգորեան, (Եղեալ), Զմիւռնիա, 1883, 4°, էջ 66, մէկ օրինակ, (նուէր Արմենակ Տ. Գրիգորեանէ):

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ, (Մատենաշար Դուրեան Յանձնախումբի. թիւ 2, 3, 4, 5), Նիւ Եորք, 1934 և 1935 (նուէր Գեոր. Մեսրոպ Եպիսկոպոսէ):

ԿԱՐՄԻՐ-ԿԱՆԱՋ, (Արմէն-Սիւնի), Բանաստեղծական, Պէյրութ, 1936, 8°, էջ 60, երկու օրինակ:

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ Է

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՅՈՎԱԾԷՓԵԱՆԻ

ՀԱՒՈՒՑ ԹԱՌԻ ԱՄԵՆԱՓՐԿԻԶԸ

ԵՒ

ՆՈՅՆԱՆՈՒՆ ՅՈՒԾԱՐՁԱՆՆԵՐ